Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
март
24
суббота
№ 69 (14269)
1925 чылда үндезилеттингеН
Өртээ 3 чеп.

Кыштаглаашкын~ шыңгыы шылгалда

КИЧЭЭНГЕЙНИ–МАЛЧЫН КИЖИГЕ

«Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырында Мачал Көкович Монгуштуң өг-бүлези 20 чыл дургузунда хөжулап келген. Оон иштинде төрүүр хөйну 18 чыл кадарын турар. Амгы үеде оларның мал-маганы кыштан хүр-менди. 296 хойлуг, амдыызында 251 хураганны доруктуруп турар. Хойнуң оолдаашкыны уламчылавышаан. Кажаа-хораазы чылыг, курраг. Мал чеми четчир. Совхозтан 3 тонна суланы, оон аңгыда дусту, сиген далганы алган, малынга боттарының эртнен чылын белеткеп алганы сигени бар.

Бо өг-бүле эрткен чылдың апрельде аренда керээзинче щилчээн. Артык чарыгдал үндүрбес, хөй продукцияны алыр деп түүлдү биле берген. Хоочун кадарчылар эрткен чылын 100 хойдан 80 хураганны, бир хойдан 2,2 килограмм дүвү кыргып алган. Бо чедиишкинни дузалакчылары Александр Салчак, Кара-оол Монгуш-биле үлешкен. Чогум-на оларның дузазы-биле 14 тонна сигенни кезип, кыштаанга чедирип алган, ону ам малынга берип турары бо.

Үр чылдарда ажылдап келгеш, плаңныг даалгаларын доктаамал күүседип турар малчыннарынче совхозтуң дирекциязы, салбырның удуртукчулары сагыш салбайн турары элдептиг.

— Бистиң кыштаавыс суурдан улуг дыка ырак эвес, ак черде турар. Ынчалза-даа амдыгаа чедир электри чырыын киирбээн. Бензин-биле ажылдадыр моторувус бар-ла харын. Ону бо дузалакчы оолдарывыс ажылдадып турлар. Бажыны чедир тутпаан, ынчангаш өгде кыштап тур бис. Почта чедирилгези кончуг багай — деп, малчыннар аажок хомудаар болдулар. База бир негелдези бар: чыл түңнелинде бээр түүлдерин мынчага чедир долу санаваан. Канчап ындыг чоор. Кижи дугайында сагыш салыышкыны — ажылдың чедиишкининиң үндезини. Ону «Барлык» совхозтуң дирекциязы, партком, профком, салбырның удуртукчулары-даа эки билир. А ол хиреде үүге боттандырбазы? Барып-барып керээ-биле ажылдап турар малчыннар-дыр. Ол керээниң негелделерин күүседирин, санажылганың чурумун малчыннарга тайылбыларары — дирекцияның база хүлээлгези. Экономистиң, бухгалтерия аппарадының бир дугаарында кылыр ажылы-ла олдур.

Календарь өзугаар ам апрель—частың ийиги айы үнер. Ынчалза-даа Мачал Көкович биле Көк Шанчылановна час малчыннарга кандыг үел дээрзин билир. Хаткогурум, өл-шык болур. Хураганнар чогум кыжын ажырбас, а чазын харын баксыраар. Ынчангаш бо кадарчылар серемчилелин оскунмас.

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.
Барыын-Хемчик район.

САЛГАЛГА ӨӨРҮҮР

Ынчан Теректиг суурга, амгы Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң төвүнге, Ленин аттыг колхоз тургустунган. Ол үеде чаа амыдыралче шымныы киргеннериң бирээзи Чооду Этсигбей балдызын туткаш, бызаннап кирипкен. Сайзырал дээш улус чон хайныккан магалыг өйде Багай-оолдуң оглу Көкей-оол Шожутмаа Намзырай деп кыс-биле танышкан. Өнчүзү үстүнген, өгленген аныяктар колхозтуң чылгызын хүлээп алганнар. Аданезиниң өөрүшкүзү-даа аажок. Ынчанмайн канчаар. Амыдыралдың тереги бырлаңнап, чуртталганың сырыны аныяктарны өпейлевишаан, узун орукка аппарган. Тестиң Хүрен-Дугайның ховуларын чылгы сүрүг долган. Ында эриин эрезі Көкей-оол челзип чораан, а Шожутмаа инек малын, өнчүге келген каш шээр малын кадарып, алды базырыглыг, үш кожаланыг ак өөнге тыва хөрээженниң кажан-даа чарылбаанны чымыжын тудуп кирипкен.

Ажыл кижини каастаар деп чүве ол-дур. Эге чада школазының дөрт-ле класын дооскан аныяктар Көкей-оол биле Шожутмаа 40 чылда кады чурттап, мал ажылынга ынча чылда ажылдаза-даа, боттарының ынак ажылындан салдыкпаан. Эң баштайгы чылдарында Тестиң Чиңге-Хараган деп черден малга сигенни кезип ап чораан. А бөгүн ынчангы ышкаш, бот-башкарның ажылдаар үе база катап эглип келген.

— Үстүнден дужаап, башкарар, бюрократсыг чорук турбаан болза, калбак кудуруктуг, кара баштыг хойларывыс, мээң судуи саап, эт, дүгүн ажыглап келген малым турар ийик — деп, Шожутмаа Этсигбейовна хараадап олур.

— Чарыштарга эки аттар керек. Даштыг черге күстүге дүшпес, кан дуюглуг аттарымны сактып келирмен. Ол үүгүрүктерни база хайнактап үреди, хайнак, дуюгзураачал, мунушка могаачал аттар-биле солуттунду. Хрущёв үезинде хуу мал-маганның когу үрүлдү. Хараадаңчыг берге чурттталганы көрдүвүс. Хуу мал-маган күрүнеге дужааттынган. Ооң-биле кады бужар чаң оорсук тывылган. Улуг-биче кижилерге шуптузунга эвес-даа болза, ийи-чаңгыс алыксакчиксек кижилериң оруунга эжик ажыттынган. Мал чоктан оор тывылган — деп, Көкей-оол Багай-оолович дендиң хомудап ор.

Оор-сук дээрге эң-не багай үүлгедиг. Оон чайлап чорза эки. Көкей-оол биле Шожутмаага каттышкан мен. 1989 чылдың күзүнүнде дөртен чылда мал-биле ажылданнарга айыыл кыжанып келген. Ол болза дүн удур келген машиналыг, чепсектиг оорлар-дыр. Өгнүң эжиин дуй турупкаш, «адын каар бис», деп кыжанып-даа турган... Түңнелинде, 12 хураганны чүдүре берген, Көкей-оол биле Шожутмааның ынчан алыскан хуу малын маңаа киирбедим. Чүү турбас дээрил!

Өг-бүленің эптиг-найыралдыы аныяктарга үлегер. Дөрт он чыл иштинде мал малдааны-даа, ол хире үе иштинде өг-бүле тутканы-даа кымга өөрүнчүг болбас боор. Кайгамчыктыг аас-кежиктиг өг-бүле. Хой ажылынга олар 35 чыл болган. Беш чыл чылгы сүрүг-биле ажылдаан. Бөдүүн кижилериң күш-ажылы шаңнал, макталга төлептиг бооп келген. Тоску, оңгу, он бирги беш чылдарда олар үүс хойдан ортумаабиле 94, 95, 98 хураганнарны камгалап ап чораан. Шожутмаа Намзырай-район база көдээ Советтериң депутадынга соңгудуп келген. Кайызы-даа бирги класстың хойжулары. Культурлуг амыдыралды боттарының кызымаа-биле чедип алган, эш-өөрүнге хүндүлүг малчыннар. Шожутмаа Этсигбейовна пенсияже үнзе-даа, малындан халашпаан. Аныяк мал кадарарын ашаа-биле дугурушкан. Оларның коданында беш үүс ажыг хураганнарны хүлээткен. Шожутмаа угбай юбилей база «Күш-ажылдың хоочуну» медальдарның эдилекчизи.

Көкей-оол Багай-оолович Чооду биле Шожутмаа Этсигбейовна Намзырайның малдаан малы хүр кыш ажып келген. Аныяк мал сүрүү бо чылын база эки кыш ажар дээрзи чугаажок. Малчыннарның оглу, кызының ажы-төлдери кырган-ава, кырган-ачазынга карак, кулак болу берген. Аалда өөреникчилер, харын-даа ясли-садик назылыглар арбын-на-дыр. Бо дээрге үүгле уруу Лиданың уруглары дыштанылгада келген турганы ол үүведир. Көкей-оол Багай-оолович чоргаарал-биле чугаалады:

— Амдыызында чаштардыр. Болардан тулган малчыннар үнер эвесле.

Шынап-ла, кап-ла чылдар ужугуп эрте бээр, аныяк, сак-хөөну санап билир эзлчегни өстүрүп турар-дыр деп бүзүредим. Малчыннар өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар болду. Мал-сүрүүкер чымыштыг болзун деп күзеп каалы.

Моторк ТИРЧИН.

ЛИТВА ССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДАРГАЗЫ В. В. ЛАНДСБЕРГИСКЕ

Кызыгаар шериглериниң болгаш иштики херектерниң чамдык органнарының ажыл-чорудулгазын солуур хүлээлгелиг край камгалалы деп адаар организацияга эки турачыларны чыыр ажылдың боттанып турарын Литва ССР-ден кээп турар медээлер херечилеп турар.

Ындыг болгаш ол хевирлиг организацияларны тургузарынче утланган бүгү хөделиишкиннерни соксадыр талазы-биле чайлаш чок хемчеглерни алырын саналдап тур мен. Оон күүселдезинин дугайын ийи хонук хуусаада дыннадырын диледим.

Литва ССР-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн айтырыынга «Күрүнеге удур кыйгырыглар дээш кеземче харыысалгазының дугайында» хоойлу төлевидениин киргени хоойлу-дүрүмге таарышпас дээрзинче Силерниң кичээнгейиңерни утландырдым. Чүге дээрге күрүнеге хамаарыштыр херек үүлгедиишкини дээш харыысалганы тургузары үүгле ССР Эвилелиниң эрге-хүлээлгезинге хамаарыжыр.

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Президентизи М. ГОРБАЧЕВ.

СЭТА-НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

ССРЭ-ниң Президентизи эш М. С. Горбачевтуң бо чылдың март 21-де үндүрген «Литва ССР-ниң девискээринге совет хамаатыларның эргелерин хандырар, ССР Эвилелиниң суверенитедин камгалаар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» Чарлыын болгаш ССРЭ Чазааның бо чылдың март 20-де кылган медеглелинде кирген даалгаларны күүсетпишаан, ССРЭ КАК-тың кызыгаар шериглери Литва ССР-ниң девискээри-биле эрткен күрүне кызыгаарында заставаларны болгаш өске-даа салбырларны быжыглаан. Күрүне кызыгаарын дамчыштыр кижилер болгаш чүүктер эрттирер чурумну күштелдиреринге хыналда албан черлеринге кызыгааржылар дузаны көргүзүп турар. Республиканың девискээринден совет хамаатыларның даштыкыже чоруурунга контрольду шыңгыыраткан. Литвага даштыкы хамаатыларның кээрин кызыгаарлаар талазы-биле хемчеглер алдынып турар.

Организацияларда болгаш хамаатыларның хөлүнде турар бооларны хавырар талазы-биле хамчеглеши боттандырып турар. Хурааттынган бооларны шыгжаары-биле шериг кезектериниде дужаап турар. Бүдүрүлгелериниң, амыдырал хандырылга объектилериниң, Игналинскининиң атомнуг электростанциязының камгаладын күштелдирген.

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызыл №870 девискээр соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязының ДЫҢНАДЫЫ

1990 чылдың март 21-де округ соңгулда комиссиязы бодунуң хуралынга Кызыл № 870 девискээр соңгулда округунуң талазы-биле РСФСР-ниң улус депутадынга дараазында кандидаттарны бүрүткээн:

Ашак-оол Андрей Чолдак-оолович, 1960 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, ТДЛТЭШИ-ниң улуг эртем ажылдакчызы, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Болбат Владимир Петрович, 1935 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Буянды Семен Кунгаа-евич, 1931 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылгазының девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының чиңгине директору, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Верещагин Виктор Александрович, 1934 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, республика эмнелгезиниң травматология салбырының эргелекчизи, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Гусельников Николай Евтифеевич, 1948 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, ыяш ажыл-агый черинде арендатор ажылчын, Ырбан суурда ажылдап болгаш чурттап турар.

Даржай Александр Александрович, 1944 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин даргазы, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Куулар Михаил Ким-оолович, 1950 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, кол архитектор, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Канзай Алдын-оол Кангаевич, 1939 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, СЭКП Тыва обкомунуң секретары, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Кан-оол Радислав Владимирович, 1963 чылда төрүттүнген, кежигүн эвес, «Тыва тудуг» девискээр каттыжыышкынының төлевилел белүүнүң начальниги, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Лебедев Владимир Ильич, 1935 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, ССРЭ-нин Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизиниң директору, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Лукашов Василий Иванович, 1942 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң НХМ-ниң министриниң оралакчызы, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Маспык-оол Кара-оол Андреевич, 1936 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Ондар Кошкар-оол Доржуевич, 1942 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң сан министри, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Ондар Опанас Хурбаевич, 1935 чылда төрүттүнген, Тыва АССР-ниң кадык камгалал министриниң оралакчызы, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Ооржак Шериг-оол Дизижикович, 1942 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, СЭКП Тыва обкомунуң секретары, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Сарбаа Яков Васильевич, 1936 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң улус өөредилге министриниң оралакчызы, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Семенов Александр Иванович, 1930 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Кызыл районда «Кызыл» агрофирманың даргазы, Каа-Хем суурда ажылдап болгаш чурттап турар.

Слободчиков Юрий Петрович, 1941 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң юстиция министри, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Чоксум Дутержап Быратович, 1949 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальниги, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

Федосеев Виктор Николаевич, 1940 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң даргазы, Кызыл хоорайда ажылдап болгаш чурттап турар.

ШЕВЕР БЫЖЫКЧЫ

ЧУРУКТА: Эрзин суурда даараныла цегниң хеп быжыкчызы Зоя Семис-ооловна Буянның уран-шевер ажылын чон үнелээн. Он алды чылда аңаа хептерни чагыкчыларга быжып берип, оларның сагыжына таарымчалыг кылдыр ажылдап келген.

Хөй мергежилдиг бо быжыкчының ажыл-ижи бир янзы: аккыр шывытлыг делгем стол ооң ажылдаар шөлү-дүр. Янзы-бүрү хээлеолиг азы чечектеолиг чиңгир-көк-даа, чиңгир-кызылдаа пөстер, торгулар ооң холунга келир. Кайгамчык каас-чараш материалдаргы чагыкчыларның дурт-сынынга эптештир тудуп, оларның сеткилинге тааржыр кылдыр быжып бээри шевер кижиге солун-даа.

Бедик мергежилдиг быжыкчы Зоя Семис-ооловнаның холдарының уран-шевер болганының ачызында чондан хөй чагыглар кирип, даараныла цегниң планныг даалгалары ажыр күүсеттинип турар. Эрзениң амыдырал хандырылга черинин бо ажылдакчызы-биле чугаалаштывыс. Ол мынча диди:

— Янзы-бүрү өң-баазын чечектерлиг ногаан шынаага ажылдап хүнээн дег болуп кижи-ле болгай мен. Ынчангаш бо мергежилимге ынак мен.

Ондар ОХЕМЧИКТИН
фотозу.

КОЛЛЕКТИВИ БҮЗҮРЭЭН

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цегинин начальнигиниң эрге-дужаалынга Нина Васильевна Стародубова үр чылдарда ажылдап, хөй националдыг коллективтиң эп-найыралын быжыглаарынга, национал кадрларны удуртур ажылдарже депшидеринге, планныг даалгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге билиин, күжүн бараалгадып, кады ажылдап турар эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап ап шыдаан. Чоокта чаа ону фабрикада партөлүктүң хостаткан секретарынга соңгаан.

Ооң ортунга кымны соңгуурул? Бо айтырыгны дарый шиитпирлээри негеттинген. Улуг бүдүрүлге черин удуртукчу чок тургузуп болбас. Баштай комбинаттың администрациязынга, а ооң соонда күш-ажылчы коллективтив төвүлелинге чугаалашкаш, ийи цехтиң ийи аңгы эзлчеглериниң улуг мастерлери Сергей Кууларның, Николай Сарыларның, Калдар-оол Хомушкунуң, Шолбачы Күжүгеттиң, Даш-Мөге Ондарның аттарынга доктааган.

Кижи бүрүзүнүң организакчы, ажыл-ишчи байдалын, негелделиин болгаш өске-даа мөзү-шынарларын деңзилей көрүп сайгарган. Оларның кайызы-даа эртембилиглиг, ажылдап шыдаар деп түңнелге келген. Оларны чаңгыстап чалап, аңгы чугааны база кылган. Калбак демократияны, ажык-чарлыг чорукту ажыглааш, коллективке соңгулда чорударынга боттарының кандидатураларын киирериңе олар төпшээрешкен.

Фабриканың хуралдаар залынга цехтиң ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары чыглып келген. Комбинаттың администрациязының, партия комитединиң төлээлекчилери база олурушкан. Кандидат бүрүзүн тургузуп, программаларын дыңнаан болгаш айтырыгларны салган. Ооң соонда чажыт бадылаашкынның даңзызынче шуптузун киргген. Цехте технолог Сахит Гайдуллинге баштаткан санажылга комиссиязын тургускан.

Соңгулда соңгулда-ла болгай. Кижилериң бодалдары аңгы-аңгы болурун чапсар үезинде дыңнап болур турган.

Боданыр, далашпайн шын шилиир. Кошкак удуртукчу ажылды баксырадыр.

Чажыт бадылаашкынның түңнелин үндүрген. Бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң эзлчээниң улуг мастери Шолбачы Көк-Каракович Күжүгет деэш бадылаашкынга киришкен 125 кижиниң 90-ы бадылаан. Өскелери эвээш бадылаашкын алган.

Ш. К.- К. Күжүгетти ында танывас, билбес кижилер чок. Ооң ажыл-ишчи намдары фабриканың тургустунган төөгүзү-биле холбашкан. Техникум дооскаш, аңаа өөреникчилеп киргеш, эзлчет удуртукчузунга чедир деп-шээн. Коллективи аңаа бүзүрээн. Шолбачы Көк-Каракович ол идегелди амыдыралга шынзыдары арткан.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ЧЕР АЖЫЛЫ: АРЕНДА БОЛГАШ БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГА

Республиканың ажылагыйлары 1988 чылдан бээр долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче кирген. Ол чорук керээниң янзы-бүрү аргаларын база черле санаашкыннарны шиңгээдир талазы-биле ажылды эжижидеринге дөгүм болган. Чогум түңнел кандыгыл, ынчаш? Бо айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынга март 21-де чугаалашкан. Аңаа республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң чөвүлелиниң даргазының оралакчызы А. З. Бахарев биле Сибириниң көдээ ажыл-агый экономиказының эртем-шинчилел институдунуң Тывада комплекстиг килдизиниң удуртукчузу Ю. Г. Полулях олар бистиң совхозтарывыста чер ажылынга аренданы болгаш бот-орулга-чарылганы канчаар шиңгээдип турарының талазы-биле Агроүлетпүр эвилелиниң ажылының дугайын илеткээннер.

Бо деңшилгелиг арганы шиңгээдир талазы-биле кылып турар ажылдар бар. Амгы үеде республикада аренда-биле ажылдап турар 88 бригада, звеноларга 168,8 муң гектар тарылга шөлүн быжыглаан. Олар нинти тарааның 43,1 хуузун ажаап өстүрген. Арендалыг коллективтериң кол нуруузу боттарының артык-шылдыг түүлдерин илдең-не көргүскен. Чижээ, Кызыл районнуң совхозтарында арендалыг бригадалар, звеноларда тарааның бот-үнези нинти совхозтарныындан 12,2 хуу чиик, а ооң дүжүү 3,3 хуу хөй. Чөөн-Хемчиктиң ажыл-агыйларында ол көргүзүглер оон-даа бедик: продукцияның бот-үнези 2 катап эвээш, а дүжүт 14 хуу хөй бооп турар.

Ажылын шын организашташ, бедик дүжүттү ап турар коллективтер бар. Чижээ, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозта С. А. Самбуунуң удуртканы арендалыг звено 1118 гектарга кызыл-тасты тарып өстүргеш, ооң бир гектарындан 19,6 центнер дүжүттү алган. Беш-ле кижи составтыг коллектив ынча хөй черни хүлээнип алгаш, ынча дүжүттү ажааганы черле эки түңнел-дир. Ук коллективтиң продукциязының бот-үнези база чиик болган. Шак ындыг коллективтер «Искра», «Күш-ажылдың хостуу» совхозтарда, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында бар. «Кызыл» совхозта Н. П. Солдатованың 3-ле кижи составтыг арендалыг звенозу 3 гектар шөлдүн бир гектарынга онааштыр 210 центнер картофельди өстүрген. А «Барлык» совхозта М. Н. Оюнцуң керээлиг звенозунуң көргүзүү 1 гектардан 153 центнер. Хөй чылдыг сиген өстүрер талазы-биле «Бай-Тал» совхозтан Натпит Ооржак биле Шурузун Маңнайның звеноларының көргүзүү республиканың эң дээре болган.

Аренда болгаш бот-орулга-чарылганы нептередир талазы-биле Агроүлетпүр эвилелиниң талазындан чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Эң ылаңгыя бо айтырыгны 1989 чылдың июль айда коллегияга чугаалашкан. Кол-кол специалистерни ажыл-агыйларда быжыглаан. Ол ышкаш керээлиг коллективтериниң удуртукчуларының семинарын эрттирген. Кол экономистерниң, агрономнарның семинарларынга керээниң шиңгээдириниң аргаларын чугаалашкан. Бо талазы-биле «Тиилелге» совхозту база кылдыр тургускан.

Шак мындыг эки үүлдер-биле чергелештир аренданы болгаш бот-орулга-чарылганы нептередир талазы-биле республиканың Агроүлетпүр эвилели ам-даа четпес ажылдап турарын хуралга демдеглээн. Эң ылаңгыя арендалыг коллективтериң дугайында ханы анализ чок, оларның дуржулгазын чыып, нептередээн «Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң системазының бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидер дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың апрель 5-те доктаалын күүседир талазы-биле кошкак ажылдап келген. Бот-орулга-чарылгалыг даалганы хөрзүннүң шынарын, тарылга эзлчештирилгезин барымдаалавайн берип турар. Керээлиг коллективтер ажыл-агыйны башкарарының чаа хевирлериниде кирген боттуг аргаларны долу ажыглавайн келген. Чижээ, Тес-Хемниң Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта ногаажыларның арендалыг звенозу 24.789 рубль түңнүг продукцияны бүдүрер турган, ону ооа бир муң рубль чедир күүседип чаадаан.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта тараа тарын өстүүр бир звено дорт чарыгдалдарга безин 7313 рубльди камнап алган турда, ооң чанында звено 15547 рубльди артыкка чарыгдаан.

ССРЭ-ниң 50 чылы, С. Тока, СЭКП-ниң XXII съездизи, Карл Маркс аттыг, «Енисей», «Кызыл тараачын», «Өөк», «Хөндергей», «Сүт-Хөл», «Шекпээр», «Бай-Тал» совхозтарда керээлиг чамдык коллективтер үүгле саазын кырында турустунган болган.

Аренданы база бот-орулга-чарылганы организастаанында бир кол четпес үүл болза, ажыл-агыйларның база АУК-териң удуртукчулары болгаш специалистери ол дугайын эки билбес болгаш ону нептередир сонуургал-даа чок бооп турарында. Олар болза керээниң нептелделерин күүсетпээни дээш харыысалга чүктевейн турар.

Тыва Агроүлетпүр эвилелдин специалистери ажыл-агыйларга боттуг дуза чедирер талазы-биле кошкак дузалажып келген, чаа аргаже кирген коллективтериниң ажыл-чорудулгазын анализтевейн турар. Бир эвес эки ажылдыг коллективтериниң дужулгазын өскелерге өөредип, көргүзүп, а четпес ажылдаанарның чылдагааны чүдел дээрзин сайгарып, боттарынга айтып берип турган болза нинти түңнел бир янзы болур ужурлуг.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынга бо айтырыг талазы-биле Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилелиниң даргазының оралакчызы Э. Х. Менниг-оол, ол чөвүлелдің даргазы В. О. Оюн, Тыва АССР-ниң сан министри К. Д. Ондар, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары В. А. Парунин, Д. С. Монгуш, Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы Д. К. Ооржак, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызары А. А. Мельников, К. А. Маспык-оол олар санал берген.

Хуралга айтырыгны кончуг шүгүмүүлекчи өзу-биле чугаалажып көрген, аренданы болгаш бот-орулга-чарылганы нептередир талазы-биле тодаргай хемчеглерни айыткан доктаалды хүлээп алган.

ЧАЙГЫ ШАКТЫҢ ЭГЕЛЭЭР ҮЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

1990 чылда чайгы шактың үези март 25-те эгелээрин ССРЭ-нин Чаңгыс аай үеэлиг шактың болгаш эталон частоталарының күрүне комиссиязы дыңнадып тур.

Оон-биле холбаштыр Совет Эвилелиниң бүгү девискээринге шактың согунчугажын 1990 чылдың март 25-те 2 шакта 1 шак бурунгаарладыр.

XXVIII съезд: саналдар, бодалдар, шүгүлмүүлелдер, сүмелер

«...КАЖАНГЫЗЫНДАН-ДАА АРТЫК ХЕРЕК»

1953 чылдан бээр СЭКП кежигүнү мен. Партия ажылында карышкак-даа үүлдерни көрүп келдим. Эде тургустунушкунну партия чарлааныныҢ соонда СЭКП-ниҢ төөгүзүнге, аңгы-аңгы үе-чадаларда ажыл-чорудулгазынга мээн хамаарылгам, бодал-сагыжым дыка өскерилген. Партиянын ажыл-чорудулгазынын ажык-чарлыы аңаа улуг салдарлыг болганы чугаажок. СЭКП болза чазыг чок мерген угаанныгларныҢ организациязы эвес, а дириг кижилерден тургустунган частырыгны кылып-даа, ону эдип-даа болур организациядыр деп үвени биле берген бис. ООҢ мурнунда кандыг туржук?! СЭКП ТК-дан үнген идеяларны, эгелээшкиннерни чазыг чок кара чаңгыс шын кылдыр хүлээп чораан бис. Партияда эде тургустунуушкун кандыгдаа идеяларны, эгелээшкиннерни сайгарып, ында үүлдерни ылгап боданырынга бисти эккелди. Ол партиянын улуг чедиишкини-дир. Чогум-на ындыг чорук бисти частыглардан моон соңгаар чайладыр. Ындыг сорулга-биле СЭКП ТК бодунун политиктиг Платформазын ажыы-биле чарлааны ол. ООҢ-биле чергелештир коммунистиҢ мурнунга кежигүн кижи бүрүзүнүн туружунга, мөзүшынарынга, партиянын ажылынга киржилгезинге хамаарыштыр сорулганы Платформада салган. Ол сорулганы март 11-де эрткен СЭКП ТК-зының Пленумунга илеткелинге М. С. Горбачев улам тодаткан чорду: «Партия органын бюрократчы, дүжүметсиг аппарат деп нинтилелдиҢ угаан-медереликде тургустунуп келген бодалдарныҢ үндезини чок кылып шыдаар ындыг политиктиг демиселчилер, энергиязы четчир, дидим кижилер партияга кажангызындан-даа артык херек» — деп чугаалаан. Чогум-на ындыг боору, ындыг турушту өөлээри бистин, коммунистерниҢ сорулгавыс, хүлээгевис.

Платформада айыткан программазын СЭКП боттандырып эгелей бергенин, М. С. ГорбачевтүҢ илеткелин номчааш, билдим. Устатын төлевилелинде ПлатформаныҢ негелделери ажылдап эгелей бергендир. Чижээлээрге, кежигүн дадывырын 50 хуу чедир организацияларга арттырар дээн. Мен бодаарымга, 50 хуу чедир эвес, ылап-ла 50 хууну арттырар болза эки. Назылап кыраан, аарыг-аржыкка таварышкан СЭКП кежигүннеринге партия эге организациялары бөгүн дуза чедирип шыдавас — акша-хөреңги чок. ДадывырныҢ чартыы организацияларга артып каар болза, дузалап шыдаар апаар. Оон партия чүү-даа чидирбес, харын чоннуҢ арызынга ооҢ авторитеди көдүрлүр. Партиянын хүрээлелинге бактаап келгеним 37 чыл иштинде чаңгыс пүтёвка тып чадаан мен. Улуг даргалар чылдын-на соңгаар-бурунгаар курорттап чораан сураглыг боор чүве чорду. Бир эвес СЭКП кежигүнү даарта меңээ дузалажып кээр партиям бар деп бодап, бүзүрелдиг чоруур болза, ооҢ бөгүнгү ажылы, туружу база бүзүрелдиг болур.

СЭКП кежигүннери-биле кижизидилге ажылының сорулгазы кеземче эвес, а кижизидилге болур ужурлуг. Кижизидилге ажылының багай турганындан чеже кежигүннерни партия чидирген деп. Мен бодаарымга, үндүрер-киирери көл чүве эвес, а кол чүве — шын партийжи турушка тургузары. Ынчалза-даа ол принципиалдыг партийжи үндезиннг болур ужурлуг.

ОбкомнуҢ, райкомнарныҢ харыысалгалыг ажылдакчылары кижилерни амгы үеде доктааткан хүнде, шакта хүлээп ап турар. Хууда дилег-биле хүлээп алырын практикалаза кандыгыл?

Кадрлар айтырыын эде тургузарынга хамаарыштыр ПлатформаныҢ үүлдерин деткивишаан, мындыг саналды киирер-дир мен. Бир эвес кайы-бир коллектив, партия эге организациязы удуртукчуну шилилгелиг байдалга чажыт бадылал-биле соңгуп алган болза, ону райкомнуҢ, обкомнуҢ бюрозунга база катап көрүп турган хөрээ чүл? Соңгуткан кижини соңгуп алган кижилерден эки билир кижилер бар бе? Боттары соңгуп алган соонда, боттары оон негелделиг болзуннар.

Партия ажылын тодаргайлаар, хурал-суглааны эвээжедирииҢ дугайында чугаа хөй чоруп турган, ол үүл Платформада база кирип турар. Чаңгыс-ла олла айтырыгга хөй-ле дөмейлешкек хуралдарны эрттирип турган хөрээ чүл? Ол чаңчыл-биле СЭКП ТК-ныҢ пленуму кайы-бир айтырыгга эрткен, шиитпир үндүрген болза, чер-черлерде партия эге организацияларыныҢ кежигүннери ол дугайында эки билир, материалдар-биле таныжып алган-даа болза, обкомнуҢ, райкомнуҢ хуралдаарын, ооҢ шиитпир, айтыышкын бээрии манап олурар боор-дур. Үе эрттирбейн, дораан ажылдап эгелей берзе кандыг үүвел? Ол дээштиг болду бе! СЭКП ТК-дан хуралдап бадып орда, ук айтырыгларга улустуң сөөгүрүгаа-өөгүүр каап боор. Ынчалза-биле сегирии алза, хандыр боданып, хынамчалыг ажылдаза. Айтыышкын манап орган херээ чүл.

Бодум хуумда хөй партиялыг системага удур эвес мен. Чуртка хөй вариантылыг экономиктиг хөгжүлдени партия үүлдүгүнүп турар-дыр. Ындыг байдалга тараачыннарныҢ өргеажылынын камгалаар партияны тургузар болза ажырбас. Хөй партиялыг системага коммунистиг партия онзагай черни ажыл-херээ-биле чаалап алыр дээш ажылдаар апаар. Аңаа бөгүнден эгелээш, коммунистер идепкейлиг киржир, турушту өөлээр ужурлуг. Партия хүрээлелинден үнери, партбиледин дужаары коммунист кижиниҢ арын-нүүрүнге, мөзү-шынарынга таарышпае. Бөгүн бистин, коммунистерниҢ, сорулгавыс — партиявысты чаа деңнелче көдүрери, демократчыдары, мурнакчы үзел-бодалдыҢ партиязы кылдыр эде тургузары.

Платформа-биле таныжары ону үүгле деткиири эвес, улам боттуг программа кылып алыры-дыр. Социализм деп үүл дээн хевирлиг хөйле ниити тайылбырларга сеткилим таарышпады. Тайылбырны эвээжеткеш, Платформаны улам тодаргай кылдыр ажылдап болурунуҢ аргазы турган.

СЭКП ТК-ныҢ Платформазынын төлевилелинге хамаарыштыр мөөн бодалдарым мындыг-дыр. Коммунист эштер боттарыныҢ бодалдарын дидим, шынныы-биле илередир боор деп идеген турар мен.

Сүндүп ДОНГАК.
Өвүр районнуҢ Торгалыг ортумак школазының башкызы.

Тыва АССР-ниҢ Министрлер Чөвүлелинде

ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРЕР АПААР

Тыва АССР-ниҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ Президиумунуң чоокта чаа эрткен өөлчеглиг хуралынын хүн айтырыынга чугаалашкан өөрү хөй чүгүлү айтырыгларының аразында ниитиниҢ корум-чурумун быжыглаар база районнуҢ хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының ажыл-чорудулгазын сайыраңгайжыдар талазы-биле Улуг-Хем район СоединиҢ күүскомунуҢ ажылының дугайында айтырыг база кирген. Ол талазы-биле дыңнадыгны райкүүском даргазы Д. Х. Ооржак кылган.

Үстүнде айтырыгны чугаалажып көргеш, ниитиниҢ корум-чурумун быжыглаарынче болгаш районнуҢ хоойлу-дүрүм органнарының ажыл-чорудулгазын сайыраңгайжыдарынче угланган боттуг хемчеглерни райкүүскомнуҢ талазындан чедир албайн келгенин Министрлер Чөвүлели демдеглээн. Ол талазы-биле алдыныып турар шиитпирлериниҢ күүселдезинге контроль кошкак, барык-ла ала-чайгаарлаашкынче шилчээн деп болур. Иштики херектер килдизинин болгаш көдээ Совет күүскомнарының ол талазы-биле дыңнадыгларын райкүүском ховар ап келген болгаш практиктиг дуза негелдеге дүүшпес. ОоҢ-биле кады хоойлу-дүрүм органнарының ажыл-чорудулгазын дүүштүрер ажыл кошкак. РайкүүскомнуҢ чанында комиссияның ажылы колдуунда-ла хуралдар эрттирери-биле кызыгаарлаттынып турар боордан башка, тодаргай үүлдер көзүлбейн турар дээр дугайында чугаа хуралга база болган. БоҢнделкей чавыс болганындан, хөй-ниитиниҢ корум-чурумун быжыглаарынче угланган тодаргай, амыдыралчы саналдар, сүмелер кирбейн турар.

РайкүүскомнуҢ даргазы Д. Х. Ооржактың хуралга кылган дыңнадыындан алгаш көөрге, корум-чурумнуҢ хоосашкан айтырыгы сессиялорга, күүскомнуҢ хуралынга чугаалап келген, шиитпирлер хөй-ниитиниҢ аңдының тураада, ооҢ күүселдезиниҢ чавыс болуп турарын районда ниитиниҢ корум-чурумунуҢ байдалының чидиг боолу турары бадыткан турар. Кемхерек үүлгедиглериниҢ саныныҢ өзүп турарын айтыр апаар. Аңаа хамаарыштыр дараазында сан-түүнү көрээли. Кем-херек үүлгедиглериниҢ ниити саны 1988 чылда турганы-биле деңнээрге, 1989 чылда 52,6 хуу өскен. Тус-туста хевирлер аайы-биле көөр болза, чижээ, өлүрүүшкүннүҢ, дээрбеден үптээр, хулиган херектериниҢ, хамаатыларныҢ хууда өөчү-хөреңгизин оорлаар чоруктарыҢ саны өскен. Кем-херекти бөлүглежип алгаш үүлгедири 82 хуу, дагын катап кем-херек үүлгедир чорук — 34,6 хуу көвүдээн. Кем-херек үүлгедир чоруктарыҢ деңнели Шагаан-Арыг хоорайда, Хайыраканда, Ак-Туругда, Арыг-Үзүүнде, Торгалыгда, ылаңгыя Чаа-Хөлде өзүп турар. Кем-херек үүлгедиглериниҢ саны районда ниитизи-биле өзүп турда, ону илередириниҢ деңнели чыдан чылче кудулап турардыр. Министрлер ЧөвүлелиниҢ Президиумунга болган чугула ол чугааның түңнелинге даянып, районда нарын байдалдың тургустунуп турарының чамдык чылдааннарын тодарадып көрээли. РайкүүскомнуҢ хамаарыштыр эгезинде саксыдаа бол, чугааладывыс. Милиция, хоойлу-дүрүм ажылдакчыларының хүлээнген херээнге харыысалгазын бедидер, кадрларын үнеркирер чоруун кызырар хемчеглерни моон соңгаар күштелдиреринин чугулазын база чугаалашкан. Ол черлерин ажылдакчыларының ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле, кадрларны быжыглаары-биле холбашкан айтырыглар база тургустунуп турган. Ылаңгыя суурларда милицияның участок төлөөлериниҢ ажылын өзулуг дээштиг болдурар талаа-биле ыныы, ажыктыг чугаа болган.

Корум-чурум байдалының варыыдан турарының бир чылдагааны — чуртакчы чоҢ ортузунда профилактиктиг хемчеглерни кошкатканы-биле база тайылбырлаттынып турар. Ону ылаңгыя моон мурнунда херекке онаажып чораан кижилерге хамаарыштыр чугаалаар апаар. Оларның аразында күш-ажылда хаара туттунмаан, арага-дары ижеринче сундукканнар база бар. ОоҢ-биле кады кем-херек үүлгедип болгу дег назы четпээннер-биле профилактика ажылы негелдеге дүүшпес, аныяктарны ажылга хаара тударының айтырыы кошкак шиитпирлеттинип турар. Ону чогумчалыг көөр талазы-биле доктаалшиитпир бар-даа болза, ооҢ херек кырында күүселдезинге контроль чавыс дээрзин хуралга айыткан. Ажылда хаара туттунмаан, кайдаа ажыл кылбайн турар назы четпээннерге хамаарыштыр чугаалаар болза, кем-херек үүлгедиглериниҢ хөй кезии оларга онаажып турар. Бо таварылгада ол эрткен чылын чүгле дөрт санга кызырылган.

РайоннуҢ хоойлу-дүрүм органнарының, милиция ажылдакчыларының ажылын ханы анализтеп, аңаа хамаарыштыр санал-оналдарны берип турган, президиум кежигүннери чамдык айтырыгларга өөрүн ханы доктааган, Оон түңнел үндүрер апаар. Район прокуратуразының хоойлу-дүрүм камгалаар өске-даа органнар-биле кады ап чорудуп турары янзы-бүрү хемчеглериниҢ дээштии ам-даа чавыс деп үүве хуралга сайгарылга үезинде база катап илереттинген. Профилактика ажылын негелдеге дүүштүр тургузарының дээштиг арга-хевирлерин улам калбаа-биле ажыглавышаан, кем-херек үүлгедиглерни болдурбас херекке чурттакчы чоҢ-биле харылзаалыг ажылды чедип алыры чугула. Чугула бо үүлге чоннуҢ идепкейи чавыс. Ону улусчу дружинниктериниҢ идеяларының чавызыбиле тайылбырлап болур. Бо талазы-биле дээштиг хемчеглер херек болуп турар. Айтырыг улусчу дружиналар дугайында бооп турда, аңаа ёзу барымдаалаар үүлдер турбас ужурлуг.

Хөй-ниитиниҢ корум-чурумунуҢ районда өөрүн тарын бооп артын турарын, районда хоойлу-дүрүм органнары биле хөй-ниити организацияларының талазындан кем-херек үүлгедиглерни болдурбазынче угландыр доктаамал демниг ажыл, кады хөделиишкин чедип алдынмайн турары-биле база тайылбырлаттынар. Чурттакчы чоҢ аразында хоойлу-дүрүм кижизидилгезинин айтырыы, тайылбыр ажылы кошкак. Моон мурнунда хосталгазын казыдып, шиттирип чораан кижилер-биле ажылды бүгү талазы-биле күштелдирери негеттинин турар. НиитиниҢ корум-чурумун быжыглаар херекке куш-ажылчы коллективтериниҢ киржилгези улуг болур ужурлуг деп үүве билдингир, ынчалзажок чамдык бүдүүлгелерде арагалаашкынга удур демисел чорудар болгаш өскедаа комиссияларының ажылы көзүлбестээн. РайоннуҢ иштики херектер килдизинин ажыл-чорудулгазынга райкүүскомнуҢ талазында удуртулга четпес, кошкак деп үвени тургустунуп турар бо бүгү үүлдер көргүзүп турар-дыр. Ынчангаш райкүүском, районнуҢ хоойлу-дүрүм органнарының, иштики херектер килдизинин ажылдакчылары ол хуралдан боттуг түңнелди үндүрүп, ажыл-чорудулгазын бүгү талалыг шүгүлүнүп көөр ужурлуг.

Тыва АССР-ниҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ Президиуму Улуг-Хем райкүүскомунуҢ хоойлу-дүрүм органнарының ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдары база корум-чурум быжыглаар талазы-биле ажылын четпес деп саналаан болгаш оларны чайладырынче угланган делгереңгей доктаалды хүлээп алган.

Кызыл хоорай СовединиҢ улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле 1990 чылдың март 18-те болган катап бадылаашкыннарның түңнелдериниҢ дугайында хоорайның соңгулда комиссиязының ДЫҢНАДЫЫ

Округтар аайы-биле улус депутаттарынга кандиттың фамилиязы, ады, адазының ады	Округ талазы-биле соңгучуларының ниити саны	Бадылаашкынга киришкени	Улус депутадынга кандидат дээш бадылаашкын саны	Улус депутадынга кандидатка удур бадылаашкын саны	соңгулдаларының түңнели
№ 10					
Крапивин Анатолий Антонович	706	506	215	269	соңгутпаан
Севек Петр Начын-оолович	706	506	235	249	соңгуткан
№ 14					
Иванова Галина Николаевна	245	19	46	139	соңгутпаан
Каблуков Валерий Георгиевич	245	190	120	65	соңгуткан
№ 15					
Котельников Валерий Ильич	224	165	65	98	соңгутпаан
Солдатов Николай Васильевич	224	165	75	88	соңгуткан
№ 17					
Ондар Тамара Григорьевна	355	219	72	144	соңгутпаан
Собко Николай Григорьевич	355	219	120	96	соңгуткан
№18					
Бекеш Вячеслав Иванович	211	144	51	90	соңгутпаан
Моисеев Сергей Иванович	211	144	69	72	соңгуткан
№ 28					
Илкин Владимир Евгеньевич	262	189	96	91	соңгуткан
Чимдан Наталья Владимировна	262	189	78	109	соңгутпаан
№ 29					
Григорьев Степан Степанович	275	159	42	112	соңгутпаан
Семенов Виктор Владимирович	275	159	96	58	соңгуткан
№ 36					
Процик Николай Ярославович	257	182	87	89	соңгуткан
Филимонова Галина Николаевна	257	182	72	104	соңгутпаан
№ 37					
Мурыгина Галина Даниловна	253	184	92	90	соңгуткан
Черменева Вера Федоровна	253	184	69	113	соңгутпаан
№ 39					
Алехина Лидия Михайловна	309	211	147	57	соңгуткан
Тюлюш Виктор Сундуй-оолович	309	211	46	158	соңгутпаан
№ 44					
Перминов Виктор Васильевич	260	197	106	88	соңгуткан
Сиротинин Александр Иосифович	260	197	80	114	соңгутпаан
№ 59					
Асанович Наталья Дмитриевна	436	318	145	169	соңгуткан
Ширин Демьян Александрович	436	318	128	186	соңгутпаан
№ 77					
Дорожкин Виктор Андреевич	466	249	161	84	соңгуткан
Иванов Сергей Петрович	466	249	61	184	соңгутпаан
№ 81					
Куулар Геннадий Сундуевич	352	235	69	165	соңгутпаан
Серен Анатолий Сергеевич	352	235	130	104	соңгуткан
№ 88					
Баптан Оюн-оол Оюнович	252	170	101	68	соңгуткан
Золотов Игорь Валерьевич	252	170	52	117	соңгутпаан
№ 89					
Болдур-оол Анатолий Борисович	236	177	77	99	соңгуткан
Салчак Саадак Очуроловна	236	177	53	123	соңгутпаан
№ 99					
Заворотный Владимир Григорьевич	303	171	72	98	соңгутпаан
Редькин Вениамин Геннадьевич	303	171	83	87	соңгуткан
№ 102					
Ужечкин Николай Николаевич	244	142	64	78	соңгуткан
Хорошков Александр Владимирович	244	142	63	79	соңгутпаан
№ 106					
Рожкова Любовь Павловна	112	144	66	78	соңгуткан
Хаптыр-оол Ульяна Григорьевна	212	144	57	87	соңгутпаан
№ 107					
Оюн Любовь Шимитовна	278	165	89	76	соңгуткан
Трошев Евгений Михайлович	278	165	63	102	соңгутпаан
№ 111					
Глазунова Вера Давыдовна	264	160	94	64	соңгуткан
Добрынина Любовь Петровна	264	160	42	116	соңгутпаан
№ 122					
Баавыл Монгуш-оол Баавылович	196	144	39	101	соңгутпаан
Кафанов Геннадий Игоревич	196	144	32	108	соңгутпаан
Кашин Юрий Яковлевич	196	144	48	92	соңгуткан
№ 136					
Ондар Владимир Тогусович	161	98	66	31	соңгуткан
Шаалы Александр Александрович	161	98	20	77	соңгутпаан
№ 144					
Баады Алексей Санаевич	211	169	43	126	соңгутпаан
Плаксина Елена Ивановна	211	169	38	131	соңгутпаан
Кирьянов Владимир Парфенович	211	169	81	88	соңгуткан
№ 147					
Оскал-оол Валентина Владимировна	303	177	114	63	соңгуткан
Тугер Людмила Петровна	303	177	39	138	соңгутпаан
№ 174					
Сагалакова Татьяна Васильевна	413	257	150	100	соңгуткан
Шырап Тамара Сундуй-ооловна	413	257	73	177	соңгутпаан
№ 175					
Суменков Анатолий Петрович	264	188	97	88	соңгуткан
Ширин-оол Николай Май-оолович	264	188	82	103	соңгутпаан
№ 177					
Сахаров Сергей Владимирович	316	218	133	71	соңгуткан
Токарь Ирина Юрьевна	316	218	37	167	соңгутпаан
№ 191					
Александрова Валентина Григорьевна	243	143	48	92	соңгуткан
Рудольф Альберт Августович	243	143	42	98	соңгутпаан
№ 194					
Пешков Иван Павлович	438	257	181	69	соңгуткан
Сегбе Сергей Хертекович	438	257	69	181	соңгутпаан

Кызыл хоорай СовединиҢ улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле хоорай соңгулда комиссия.

ЭРЕҢГЕЙЛЭ ЭШКИННИ БОЛДУРБАС

«Кадыкшыл» программа, ол канчаар күүсеттиниҢ турарыл?

«Тыва АССР-де чоннуҢ ажылдаар арга-шинээзин түр үеде чидирерни кызырар, аарыыр чоруун эвээжедир болгаш профилактика ажылын күштелдирер хемчеглер дугайында» Тыва АССР-ниҢ Министрлер Чөвүлели биле профоблчөвүлел 1986 чылдың октябрь айда доктаалды хүлээп алган. ООҢ негелделериниге дүүштүр «Кадыкшыл» программаны ажылдап кылып, күүселдезин доктаамал контрольга тургузарын райкүүскомнарга болгаш профэвилел райкомнарынга дааскан.

Бай-Тайга районда «Кадыкшыл» программаны амыдыралга боттандырар талазы-биле канчаар ажылдап турарының дугайында райкүүском даргазының оралакчызы, районда тургустунган штабтың удуртукчузу Владимир Хомушкуевич Доржудан бистиҢ корреспондентивис интервью алган. Ону моон адаанда парладывыс.

— Владимир Хомушкуевич, доктаалды хүлээп алганындан бээр ам үш чыл ажа берген-дир. Бо талазы-биле силериниҢ районда «Кадыкшыл» программа база ажылдап кылдынган болгай. ОоҢ күүселдези, контролю кандыг ирги?

— Район СоединиҢ күүсекчи комитеди биле агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкомунуҢ каттышкан хуралынга 1987 чылдыҢ майда чаңгыс аай комплекстиг «Кадыкшыл» программазын бадылаан. Практиктиг дуза көргүзер, күүселдезин доктаамал контрольдаары-биле 7 кижи составтыг район комиссиязын тургускан. 1987-1988 чылдарда хемчеглериниҢ күүселдези эреңгей байдалче шилчип, штабтың ажылы хөнүвээнин СЭКП райкомунуҢ бюрозунга тускай айтырыг кылдыр көдүрген. ОоҢ соонда күүскомга «Тээли» совхозта «Кадыкшыл» программазын канчаар боттандырып турарын чугаалашкан. Эрткен чылдың декабрь 19-та болган райкүүском хуралынга район эмнелгезинин кол эмчизи Д. Ш.-Д. ХертектиҢ, райспорткомитет даргазы С. С. Хертектин информацияларын дыңнаан, чедир кылдынмайн турар ажылдарны, четпестерни айтып, шиитпирни хүлээп алган болгаш күүселдезин контрольга алырын штабтан негээн.

«Кадыкшыл» программада айыттынган хемчеглериниҢ чамдыызы күүсеттинмээн. Школа назыны четпээн уругларның чүгле 38 хуузу ясли-садтарда хаара туттунган. Уруглар албан черлеринде чаңгыс-даа санаторий бөлүү тургустунмаан. Эрткен күзүн чоруткан хыналдаларын түңнелинде 117 бичии уруглар туберкулёзтан аараан кижилер аразында турар болган. Кайы-даа ажылагыйларда сүт кухнязы чок. ЭмнелгениҢ үчёдунда аарыг 269 чаштар база кирген.

Эмчилер көдээже үнүүшкүннерни организастап турза-даа, чорудуп турар ажылы эреңгей. «Тээли» совхозта, өске-даа ажыл-агыйларда чамдык малчыннар кышкы чылыг хеп, халаттар, чаш мал төлү тудар камгалал хол хаптары-биле хандыртынмаан. Сакманчыларның чамдыызы эмчи шинчилгези, камгалал тарылга эртпээн. Чунар-демирлер, саваң безин чок болгулаар. Район девискээринде 263 малчын коданнарда 38 чунар-бажың бар. Эрткен чылын бүгү малчыннарның 22 хуузу көжүп чоруур диспансерге шинчилге эртпээн. Район эмнелгезиниҢ, ында санэпидстанциянын эмчилери шак мындыг байдалдар-биле эптежип, удуртукчулардан негелдени кошкаткан.

Ажылчын коллективтерде, бригада төптеринде, школаларда, культура албан черлеринде кадыкшыл темазынга лекция, беседа эвээш номчуттунуп, санитарлыг хуудустарны хаая үндүрүп турар. Араганың болгаш таанпының хоразының дугайында пропаганда ажылы кошкак. Суурларның арыг-шевери негелдеге дүүшпес. Бок төгер черлер тускайлаттынмаан. Район төвү Тээли суурнуҢ кудуктарында сугну арыг тургузарының хемчеглерин ам-даа ажылдап кылбаан.

Ажылчы чоннуу күш-культура болгаш спортка киириштирер ажыл көдээ черлерде уттундуруп бар чыдар. Бөлүүн хевириниҢ стадионнарын суур бүрүзүнге тудары, эде дериири, септеп кылыры саазын кырында арткан. Чыңгулаар черлерден аңыда, уругларга таарыштыр кылган спорт шелчүгештерин тывары берге. Чамдын школаларда күш-культура кичээлдери программазынга дүүшпес, чалгаарачыг, эреңгей эртип турар. Бо чылын хар улуг чагзадаа, суурлар чанында хаак изи көзүлбээн.

— Хол-биле кылыр аар ажылдарны механизастаары, херээженнерни дүнеки ажылче хаара тударын эвээжедири, хоралыг бүдүмелдер-биле ажылдап турар кижилериниҢ кадыын камгалаары районнуҢ «Кадыкшыл» программазында база көрдүнген. Аңаа хамаарыштыр кандыг хемчеглер алдынып турарыл?

— Нйе, чыл аайы-биле сан-чурагайларда көргүстүнген. Ажыы-биле чугаалаарга, хемчеглерге айыткаш, күүселдезин негеп шыдаваан бис. Ээр-Хавак сүтбараан фермазында, автопарктарда хол-биле кылыр чамдык ажылдарны механизастап болур турбуже, мынчага чедир кылдынмаан. Дүнеки үеде херээженнерни ээлчег-биле ажылдадыр бүдүүлгелер районда чок, таңнылдар бар. Машина-трактор мастерскаяларында, үүнүш хораннаар бүдүмелдер болгаш минералдыг чемишчидилгениҢ чамдык хевирлери-биле ажылдап турар совхозтар ажылчыннарын карак шилдери, респираторлар, камгалал хептер-биле хандырары, эмчи шинчилгезин эрттирери негеттинер. Моон соңгаар айыткан хемчеглерни боттандырарынче район штавы кол кичээнгейни салыр апаар.

— Владимир Хомушкуевич, силериниҢ районда сураглыг аржааннар бар-дыр. Ону чоннуҢ кадыкшылынга ажыглаары планда көрдүүнүп турар бе?

— Шындазында шинчилеттинген радоннуг аржаан чайгы үеде ажыглаттынмас, чедери берге, хем суу шаптыктай бээр. «Бай-Тал» совхоз Шивилиг аржаанында 24 орунну бажыңны болгаш столоваяны тударынга 50 муң рубльди чарыгдаан. «Тээли» совхоз бодунуҢ девискээри болур Бел аржаанында 10 орунну бажың биле столоваяны туткан. «Мурнакчы», «Кара-Хол» совхостар ШуйнуҢ Дустуг-Хемде, Абакан хемниҢ бажында аржааннарга баар ажылчыннарынга чурттаар черлер кылырын профэвилел организацияларының хуралдарынга дугурушкаш, шиитпирни хүлээп ап, коллективтиг керээлеринде айыткан.

Александр ХЕРТЕК беседалашкан.

МУРНАКЧЫЛАР — ЧОРГААРАЛЫВЫС

1989 чылда республиканың көдээ ишчилериниң социалистиг чарыжының тиилекчилери

Хойжу бригадалар

Бригадирлери	совхозу	100 хойдан алган хураганы	1 хойдан кыргаа-ны
Дүдүп В. И.	«Тере-Хөл»	91	1,2
Чула К. Б.	«Мөрен»	90	1,5
Чавырал К. И.	«Улуг Октябрь»	88	3,4
Донгак С. К.	«О. Шынаа»	88	1,6
Чимит-Доржу К. Д.	«Тиилелге»	88	3,3
Монгуш Д. К.	«Найырал»	87	2,4
Арина В. С.	«Кызыгаар»	87	1,5
Даная Х. К.	«Тере-Хөл»	87	1,2
Рашук В. В.	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	86	3,6
Дадар-оол Д. Т.	«Ак-Чыраа»	86	1,2
Куулар С. А.	«Сүт-Хөл»	86	1,1
Дончун Н. Л.	«Кызыгаар»	85	1,5
Ховалыг Н. Ч.	«Сүт-Хөл»	85	1,1
Чагар-оол Д. К.	Чүргүй-оол Хомушку аттыг	84	1,9
Ондар Х. А.	«Коммунизмче орук»	84	1,6
Санаа А. С.	«О. Шынаа»	84	1,4
Биче-оол Л. М.	«О. Шынаа»	83	1,4
Ондар Б. А.	«Сүт-Хөл»	83	1,2
Булатов Н. И.	«Кызыл тараачын»	82	3,7
Сат Ы. М.	СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	82	2,3
Канзан А. К.	«Найырал»	82	2,3
Дакаа Ч.-Б. Н.	«Нарын»	82	1,4
Саая Ю. К.	«Алдан-Маадыр»	82	1,0
Сандак А. Х.	«Мөрен»	81	1,5
Кыргыс С. Д.	«Торгалыг»	81	1,4
Кочаа В. Х.	«Кара-Хөл»	81	1,2
Ооржак Р. С.	«Алдан-Маадыр»	81	1,0
Попеляев Г. К.	«Революцияның чалбыыжы»	80	3,8
Сенди А. О.	«ҮТКА 25 чылы»	80	2,7
Ондар Ч.-Д. А.	Октябрь 30 чылы	80	1,9
Шожап Б. Т.	«Торгалыг»	80	1,4
Яндак Т.-С. Б.	«Нарын»	80	1,3
Седи А.	«Чаа орук»	80	1,2
Сарыглар Ч. Б.	«Алдан-Маадыр	80	1,1

Хойжулар

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	100-тен алганы	1 хойдан кыргаан дүгү (кг.).
Ооржак С. К.	«Сосновское»	118	4,2
Дег-оол К. А.-Ч.	«Улуг Октябрь»	116	3,7
Күжүгет Н. Ч.	«Тиилелге»	116	3,4
Сафонов И. П.	«Революцияның херели»	112	4,4
Монгуш Д.-К. А.	«Тиилелге»	112	3,4
Салчак Х. Л.	«Саян»	110	3,3
Маады В. С.	«Саян»	108	3,5
Содунам Д. С.	«Барлык»	108	3,3
Дажы Х. К.	«Кара-Хөл»	106	1,7
Намзын М. И.	«Мөген-Бүрен»	105	1,6
Дотпаа Д. С.	«Саян»	105	3,4
Олчанмай Д. К.	«Найырал»	105	2,7
Кара-Сал Г. С.	Чүргүй-оол Хомушку аттыг	105	2,3
Чооду Д. Ч.	Чүргүй-оол Хомушку аттыг	105	2,1
Ондар А.-Х. Д.	Октябрь 30 чылы	105	2,1
Мортуй-оол А. О.	«Тиилелге»	104	3,2
Сагалаков С. А.	«Кызыл тараачын»	104	2,8
Минчей Д. М.	«Чодураа»	104	2,5
Чооду Ч. Ш.	Чүргүй-оол Хомушку аттыг	104	1,9
Монгуш М. Д.	«Өөк»	102	4,0
Кенден М. С.	«Саян»	102	2,8
Ланзыы О. Е.	«Революцияның чалбыыжы»	101	3,6
Чооду О. Б.	«Кара-Хаак»	101	2,9
Баазан Б. С.	«Саян»	101	2,8
Кара-Сал К. Ч.	«Шамбалыг»	101	2,7
Тарын-Базыр Ч. И.	«Мөген-Бүрен»	101	1,8
Дотпаа В. С.	«Саян»	100	4,2
Ооржак В. К.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	100	3,1
Куулар О. О.	«Ленинчи орук»	100	3,06
Монгуш К. Д.-Н.	«Большевик»	100	2,3
Хайын С. К.	«Чаа орук»	100	2,1
Бурбу Д. В.	Чүргүй-оол Хомушку аттыг	100	2,1
Ооржак Г. Д.	«Чыраа-Бажы»	100	2,0
Ооржак Б. Б.	«Шекпээр»	100	2,0
Серен-Доржу Л. С.	«Шекпээр»	100	2,0
Содунам А. Б.	«Х Улуг хурал»	100	1,9
Ховалыг Д. К.	Карл Маркс аттыг	100	1,9
Монгуш К. Н.	«Коммунизмче орук»	100	1,8
Монгуш С. Э.	«Коммунизмче орук»	100	1,8
Кыргыс Д. С.	«Торгалыг»	100	1,8
Намдал О. С.	«Мөрен»	100	1,8
Учурал М. Д.	«Мөрен»	100	1,8
Санчат К. Б.	«О. Шынаа»	100	1,6
Төмүр К. Д.	«Коммунизмче орук»	100	1,6
Сагаан С. С.	«Мөген-Бүрен»	100	1,5
Чыртак-оол К. М.-Т.	«Барлык»	100	1,5
Успун Р. Д.	ССР Эвилелинин 60 чылы аттыг	100	1,4
Монгуш М. К.	«Алдан-Маадыр»	100	1,4
Ооржак М. Л.	«Алдан-Маадыр»	100	1,4
Монгуш К. М.	«Сүт-Хөл»	100	1,3
Дангыр-оол А. С.	«Тере-Хөл»	100	1,3
Хертек К. У.	«Кара-Хөл»	100	1,1
Сурунгур К. Б.	«Тере-Хөл»	100	

Өшкү бригадалары

Бригадирлер	Совхозу	100 өшкүден алган анайы	1 өшкүден кыргаан дүгү (кг.).
Межекей В. А.	«Эйлиг-Хем»	95	1,1
Спилин С. Л.	«Танды сыны»	89	1,0
Даныр-оол К. Т.	«Эйлиг-Хем»	89	1,0
Отелик К. С.	«Бай-Тал»	85	0,9
Чооду М. Д.	«Танды сыны»	83	1,0
Күжүгет Ш. Ш.	«Барлык»	79	1,0
Таваа В. В.	«Эйлиг-Хем»	78	0,9
Салчак С. Ш.	«Кызыл-Даг»	77	1,0

Өшкү кадарчылары

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	100 өшкүден алган анайы	1 өшкүден кыргаан дүгү (кг.).
Минчит-оол Ш. С.	«Эйлиг-Хем»	120	1,2
Чооду В. Д.	«Танды сыны»	117	0,9
Лама Д. К.	«Эйлиг-Хем»	116	1,3
Багай-оол В. У.	«Танды сыны»	116	1,3
Мажаа У. Б.	«Танды сыны»	116	1,0
Даваа М. Д.	«Эйлиг-Хем»	110	1,3
Седин О. М.	«Ак-Туруг»	110	1,0
Идам А. К.	«Эйлиг-Хем»	108	1,1
Шактаржик Б. Т.	«Улуг-Хая»	107	0,9
Чаш-оол М. В.	«Улуг-Хая»	104	1,0
Сенди-Хуурак Б. Б.	«Х Улуг хурал»	104	
Сундуй С. А.	«Эйлиг-Хем»	103	0,9
Күдер-оол М. К.	«Эйлиг-Хем»	102	1,2
Куулар Х. О.	«Большевик»	102	0,9
Кочанай А. А.	«Танды сыны»»	102	1,2
Даржаа К. С.	«Бай-Тал»	101	1,0
Ондар Г. У.	«Большевик»	101	0,9
Чудаан-оол Б. С.	«Эйлиг-Хем»	100	1,4
Доржу-Сюрюн Д. К.	«Эйлиг-Хем»	100	1,1
Араваа В. А.	«Танды сыны»	100	1,1
Аралдин С. Н.	«Танды сыны»	100	1,0
Дупчаа С. И.	«Кара-Хөл»	100	0,9
Монгуш М. Б.	«Большевик»	100	0,9
Хомушку Р. Б.	«Барлык»	100	0,8
Сат Н. Ш.	«Ишкин»	100	0,8

Сүт-бараан фермалары

Бригадирлери (эргелекчилери)	Совхозу	1 инектен сагганы (кг.)	100 инектен алган бызаазы
Сагоян И. П.	«Көк-Тей»	3334	84
Тимеев С. М.	«Сосновское»	3155	82
Салчак В. Н.	«Кызыл тук»	2717	85
Чалан-оол Х. К.	«Енисей»	2703	100
Дарыма С.	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	2617	82
Балдан Р. О.	«Улуг-Хая»	2406	57
Шелехов А. В.	«Ленинчи орук»	2361	100
Поносова Т. Е.	«Кызыл тараачын»	2360	84
Лагба М. Д.	«Сосновское»	2320	82
Донгак Б. С.	«Октябрь 30 чылы»	2224	80
Хертек Л. К.	«Революцияның чалбыыжы»	2216	91
Хомушку З. К.	«Тиилелге»	2150	90
Хертек А. К.	«Барлык»	2129	82
Алдын-Херел Г. С.	«Хадын»	2093	56
Родионова Ф. А.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2032	78
Маспык-оол В. Д.	«Улуг-Хая»	2010	57
Тыртык М. К.	«Найырал»	2001	79

Саанчылар

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	1 инектен сагганы (кг.)
Бородина М. И.	«Көк-Тей»	4155
Сат Б. Д.	—»—	4084
Монгуш М. С.	—»—	4056
Күжүгет Г. О.	—»—	3749
Салчак Е. К.	«Ленинчи орук»	3720
Долчун-оол Р. К.	«Көк-Тей»	3659
Баазан В. К.	«Сосновское»	3657
Чадамба Н. С.	«Көк-Тей»	3602
Оюн У. Д.	«Сосновское»	3495
Монгуш А. С.	—»—	3473
Скоромкина С. В.	—»—	3363
Сат С. Б.	«Көк-Тей»	3312
Арандол С. Х.	—»—	3309
Донгак С. Д.	—»—	3226
Кыргыс М. Н.	«Сосновское»	3176
Үремчи А. П.	«Көк-Тей»	3154
Арандол Л. В.	—»—	3134
Донгак Н. Н.	«Сосновское»	3121
Монгуш Г. Ч.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	3108
Курзакова В. Н.	«Сосновское»	3099
Оюн Т. Ш.	—»—	3099
Оюн Ч. С.	—»—	3094
Оюн С. Д.	—»—	3083
Оюн И. Э.	«Сосновское»	3082
Монгуш А. С.-Б.	СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	3029
Журавина П. И.	«Сосновское»	3012
Оюн Н. К.	—»—	2944
Оюн Л. Д.	—»—	2895
Черских А. И.	«Кызыл тараачын»	2847
Кама Р. В.	«Россия»	2826
Монгуш Е. Х.	«Көк-Тей»	2772
Иргит А. Д.	«Кызыл тараачын»	2711
Хуна Д. Ч.	«Россия»	2700
Степанова Л. Т.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2692
Хурак-оол С. Д.	«Улуг-Хая»	2685
Маргыстай З. К.	«Россия»	2670
Калюкина В. В.	«Кызыл тараачын»	2659
Оюн М. У.	С. Тока аттыг	2645
Кенден М. Д.	«Улуг-Хая»	2634
Уминтаева М. В.	«Кызыл тараачын»	2630
Монгул Т. Д.	«Улуг-Хая»	2605
Куулар И. М.	«Сосновское»	2542
Белек Н. П.	«Кызыл тараачын»	2539
Санаа Л. Ч.	«Улуг-Хая»	2535
Кыргыс О.-С. Т.	«Кызыл тараачын»	2534
Ензак В. Б.	—»—	2531

Бызаа ажаакчылары

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	1 хонукта алган немелде деңзизи (грамм).
Куликова О. В.	«Ленинчи орук»	799
Курильская Г. Т.	«Ленинчи орук»	741
Групп В. С.	«Көк-Тей»	738
Ондар О. М.	«Саян»	710
Федькина А. И.	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	705
Родичева З. Н.	«Саян»	700
Оолак К. М.	«Енисей»	694
Нагорных В. П.	«Сосновское»	665
Серен В. С.	«Көк-Тей»	663
Котовщикова М. М.	«Сосновское»	659
Горилая Г. З.	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	648
Дончат-оол Г. А	«Енисей»	639
Тюлюш М. К.	«Кызыл тараачын»	635
Санчат А. Д.	«Россия»	618
Лопсанова Л. А.	«Саян»	606

Инек кадарчылары

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	1 хонукта ортумак деңзизи (грамм).
Алыя Д. С.	«Енисей»	732
Тожу К. А.	«Кызыл тук»	694
Салчак К. М.	«Енисей»	683
Ермолов А. П.	«Сукпак»	500
Попов В. Н.	«Сукпак»	480

ЧУРУКТА: «Көк-Тей» совхозтуң саанчызы Махова Сереновна Монгуш

Төрүүр инек кадарчылары

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	100 инектен алган бызаазы
Ховалыг К. К.	«Ак-Туруг»	92
Ондар М. Д.	Карл Маркс аттыг	90
Ооржак Р. А.-Д.	«Алдан-Маадыр»	90

Сарлыкчылар

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	100 сарлыктан алган бызаазы
Бегзи Х. Д.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	104
Достаң О. Х.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	104
Донгак М. Д.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	102
Адан-оол Х. Д.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	100
Даржаа В. Д.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	100
Донгак Х. К.	«Мөген-Бүрен»	100
Модан-оол Э. Э.	ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг	100
Монгуш Б. О.	«Шекпээр»	100
Ондар С. С.	«Ишкин»	100
Ооржак Г. Д.	«Алдан-Маадыр»	100
Тумат Н. О.	«Торгалыг»	100
Хертек Д. Д.	«Кара-Хөл»	100
Күжүгет Б. Б.	«Мурнакчы»	90

Чылгычылар

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	100 беден алган кулуну
Санчы В. Т.	«Күш-ажылдың хостуу»	101
Түлүш А. Д.	«Ишкин»	100
Чөндан Ч.	«Ак-Тал»	100
Ондар Н. Д.-Д.	«Октябрь 30 чылы»	93
Захаров В. Г.	«Чодураа»	85

Тева кадарчылары

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	Алган бодаганы
Назын Н. Н.	«Чаа орук»	49
Иргит К. Т.	«Улуг-Хая»	36

Ивижилер

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	100 ивиден алган анайы
Чашпан А. Ш.	«Май 1»	93
Ак Д. С.	«Май 1»	82

Төрүүр хаван ажаакчылары

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	1 хавандан алганы	1 хонукта немелде деңзизи (гр.).
Старчикова Л. В.	«Көк-Тей»	9,1	189
Добрецова Н. С.	«Көк-Тей»	9,0	192
Шишкина Л. С.	«Көк-Тей»	8,9	187

Семиртилгеде хаван ажаакчылары

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	1 хонукта алган немелде деңзизи (грамм).
Кудрявцева Т. М. (чаш хаванда)	«Көк-Тей»	398
Соломонова Н. А. (2—4 айлыг хаван оолдарында)	—»—	398
Гаврилятова М. Т. (2—4 айлыг хаван оолдарында)	—»—	366
Голубцова М. Т. (2—4 айлыг хаван оолдарында)	—»—	366
Мохов В. Г. (семиртилгеде хаванда)	—»—	362

Семиртир хой кадарчылары

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	Быжыглаан хою	1 хойдан хонукта алган немелде деңзизи (гр.).
Монгуш С. Ч.	«Сукпак»	2000	184
Хомушку А. Ч.	—»—	3200	180
Хомушку М. С.	—»—	4200	178

Куш ажаакчылары

(Куш фабриказыдан)

Фамилиязы, эге үжүктери	Төрүүр даргаалары (муң баш)	Алган чуургазы (муң борбак)	Хуузу
Гавитов В. И.	26,9	6114,6	104
Пахарькова Н. Н.	26,9	6114,6	104
Шуваева Т. П.	23,5	5251,5	102

Куш оглун доруктур азыраар цех

Фамилиязы, эге үжүктери	Дагаа оолдары	Алган немелде деңзизи (центнер)
Грибков А. В.	95469	538
Иванова В. В.	95469	538
Зверева М. Н.	84157	486
Кунцевич Л. Г.	84157	486
Митряшев И. П.	121000	396
Ховалыг С. К.	121000	396

Чер ажылының шалыпчылары

(звенолар, бригадалар)

Фамилиязы, эге үжүктери	Совхозу	Культура	1 гектардан алганы (центнер)
Ооржак Н. Ч.	«Бай-Тал»	меде	86,8
Маннай Ш. С.	«Бай-Тал»	меде	72,4
Кызыл-оол А. К.	«Алдан-Маадыр»	меде	54,5
Тюлюш О. Т.	«Торгалыг»	меде	35
Чупчур И. С.	«Чаа орук»	сиген	24,4
Бызытпаа С. М.	«Алдан-Маадыр»	тараа	22,3
Алыраа М. Б.	Ленин аттыг	сиген	18
Саая О. Д.	«Искра»	тараа	20,3
Самбу С. А.	СЭКП-ниң XII съездизи аттыг	кызыл-тас	19,6
Натпит-оол А. К.	«Күш-ажылдың хостуу»	тараа	17,5
Чупин Н. С.	«Сосновское» дуржулга-бүдүүлге ажылагый	тараа	17
Федорченко Ю. П.	«Россия»	тараа	16,9
Иргит А. К.	«Большевик»	тараа	16,1
Ооржак Ю. К.	«Дөн-Терезин»	тараа	14,8
Кара-Сал А.	«Хемчик»	меде	33,3
Бюрбюжап Б. Н.	«Ак-Туруг»	меде	50,2
Ооржак Д.	«Дөн-Терезин»	кукуруза	130

Картофель звенолары, бригадалары

Удуртукчузу	Совхозу	1 гектардан алганы (центнер)
Солдатова Н. П.	«Кызыл»	210
Оюн М. Н.	«Барлык»	153,4
Иргит Ч. Д.	«Хемчик»	134
Ондар В. С.	«Искра»	127

Ногаажылар звенолары

(теплицада)

Удуртукчузу	Шелу м²	Культура	1 дөрбелчин метрден алган дүжүүду (кг.)
Шикина З. И.	1000	огурец	24,7
Саянова Н. Б.	1000	огурец	21,6
Күжүгет З. Т.	2000	огурец	18,2
Күжүгет А. А.	2000	томат	18,2
Бызова Н. С.	1000	томат	14,2
Шадрина В. М. (ажык шелде)	4 га	капуста	1 гадан 274 центнер

Тракторист-машинистер

Ф. а. /а.	Совхозу	трактору	1 эталон газы
Трефельд А. Я.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	К-701	3622
Чебочаков А. А.	«Сосновское» дуржулга-бүдүүлге ажылагыйы	К-701	2536
Янчат А. В.	«Тиилелге»	К-701	2036

Комбайнерлер

Ф. а. а/а	Совхозу	комбайны	Вастырганы (тонна)
Кудрявцев Ф. С.	«Революцияның чалбыыжы»	«Енисей-1200»	1082
Кудрявцев А. С.	—»—	—»—	1048
Ховалыг М. Б.	«Найырал»	—»—	559
Аракчаа К. Б.	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	СКД-6	384
Дүкар К. К.	«Кызыл тук»	—»—	336
Донгак О. Д.	«Алдан-Маадыр»	«Енисей-1200»	381

ӨЛУТ ОРБАС

Аал кедезинде каранды лай берген дагда бир-ле ки жинин дайгы үнү кайы оранчоктан дынналып чорууп. Эрес кижи черле ындыг ырлыг-шооолуг, эштиг даглар баштарындан чаңгы ааныр. Ынчангаш олут орбас, чыдын чытпас кежээ малчынныр кадарган маль чылдын-на семис-шыырак, чаш төлү четче-менди өзер 1989 чылда төрүүр чүс хойдан 99 хураганны кам галап алгаш, совхозунга ийи ги черни ап, малчыннар наадымынга киришкеш, шаннал-макталдыг ээп келген. Малчын Монгуш өг-бүле ке рээзи-биле ажылдап турар Анаа быжыглаан 357 хой дан ам 334-үү оолдапкан хураганнары тодуг-догаа ботқуп.

Өктек-оол Аякаевич чылдан чылче чедиишкинерлиг ажылдап келгенинге өөнүн ээзи Монгуш Монгушовнанын база уруу Саянаның киириштирген үлүү улуг деп санап чоруур. Монгуш Монгушовна эрес-ке ижээ кижи, ыызы Саяна эвазын дозеп алган. Дузалакчы чокка-ла олар боттары хойларын оолдадып, хураганнарын четче өстүрер улус. Бо чылын малчыннар наадымын эрте чарлапканы ажыл-ишке улуг салдарлыг соцчарышка улуг идиглиг дээрзин Монгуштарны чугаалап орары шын боор. Анаа сорук киргеп бо малчыннар чүс хойдан-на ынча хураган камгалап алырынга чүткүлдүг, бүзүрелдиг ажылдап орарлар.

Бо малчын өг-бүленин улуг оглу Бежен-оол ам Красноярскинин көдээ ажыл-агый институдунда Кызылда филиалын доозуп зоотехник эртемниг болур хаанын базалаан. Ооң бичези Саяна база-ла авазы, ачазы ышкаш малчын ажылдыг, совхозта мурнакчы сакманчы, Хеймер кызы ортумак школаны доозар, малчын болур күзел-соорлуктуг.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ
Совхозтун директору.

Сибирьниң национал театрларының фестивалы

ДАГ-АЛТАЙ: «КЫМ МЕН?»

ЧУРУКТАРДА: Шин фестивалының киржикчилериндеп Алтайның театрының артистери Ирина Майманова, ыдыында ол-ла театрның артизи Сергей Мундусов чогаалчы Борис Укачиниң «Кым мен» деп шинизинде ойнап турары.

Хакассияның талантылыг артистери Алексей Араштаев биле Татьяна Майнагашева.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ШҮЛҮКЧҮНҮ САГЫНМЫШААН...

Москваның «Советский писатель» деп ном үндүрер чери чоокта чаа «Степан Щипачёвтуң дугайында сактыышкынар» деп чыынды номну парлап үндүрген. Ук номну улуг шүлүкчүүүн кадайы Б. Н. Щипачёва чыып тургускан.

Хөй чуруктарлыг бо номда сактыышкынарны шүлүкчүүүн кады ажылдан чораан эш-өөрү шүлүкчүлер Евгений Винокуров, Евгений Долматовский, Евгений Евтушенко болгаш өскелер-даа чылыы-биле бижип турарлар.

Степан Петрович Щипачёв Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-берге чылдарында Тывага чораан. «Хүргүлек», «Улуг-Хем», «Депутатка» дээш оон-даа өске бедик патриотчу үзел сиңниккен шүлүктерни бижээнин билир бис.

Бо чыындыда Тываның улустуң чогаалчызы С. А. Сарыг-оол «Степан Щипачев дугайында сөс» деп үүлүбиле киржип турар. Ында шүлүкчү С. Щипачевтуң кижизиг меге-шыварын, эш-өөрдек, пайыралчы талаларын тодаы-биле илереткен.

Бир болук чогаалчыларның тырттырган чүруулдан Б. Хөвенмей, С. Пюрбю, С. Сарыг-оол, С. Щипачев оларны таныр каар бис.

Номчукчуларга сураглыг шүлүкчү Степан Щипачевтуң ийи шүлүүн Моңгуш Доржуның очулгазы-биле бараалгаттывыс.

. . .

Кажыыдалдың шактарында
Карак чажын чажыргаш чоор.
Ыятпайн-даа, эгенмейн-даа
Ыглан-сыктап алза дээре.
Ынчалза-даа чажыт черге
Ыглаттынган карак чажы
Ажык черге төккениниде
Ажыг дээрзин билзе херек.

. . .

Шынчы ишке, найыралга, кижилерге
Шыпан бодум бүүрээрим аргажок бол,
Азыг-дижин шаарактан, бөрүлерзиг,
Арыг ханга пөкпейн чоруур сойлуктар бар.

Кижилериң кажыыдалын олар билбес,
Кидин түлүк соок ай дег, шырайларлыг
Чамдыктары чидиг бижек анныын турар,
Частыр бомба хайын дөгеп орарлар бар.

АЧАМ ЧУРТУ ШЕГЕТЕЙ

Турлаглардан туман арлыр,
Турум хонаш дойлуп үнер.
Чайырлыг хүн медээчизи—
Чашкаадай куш алын тудар.
Ак-чайт аржы сагындырар
Аалдың хою одар шывар.
Куу даглар —Шегетейлер
Куду көрүп, бараан хараар.
Тайга черим сыннарынга
Аргар, кошкар дешкилежир.
Даглар эдээ оймактарны
Тарбаганнар шыва алыр.
Ачам чурту Шегетейниң
Аңын-меҥин хоюспаңар.
Аал малы хойлар-биле
Аралажып оттап чорзун.

Далай-оол ДОҢГАК.

АЖЫР ТЫВАЛАДЫ

(Болган таварылга)

1974 чылда Тес-Хем районнуң Чодураага холушкак бараннар садыынга садыгжылап ажылдай бердим. Алыс бодум Хемчиктен келген болгаш тус чернин чамдык состерин билбес турдум.

Бир катап садып алыкчы утбай:

— Дуу дөмбүүнү ап берем — дээрге, дөмбүн ап берип чыдыр мен. Амдыы утбам арай хүлүмзүргей чыыын чырташ кылгаш:

— Ол эвес аан, оглум, дуу — дээш, улуг оңгар тавакче айтыр мындыг дивес силер бе. Алаң кайгааным аажок.

Оон чоорту билип алганым улуг таваクты — дөмбүн, дөмбүүнү — сайыр, маскаңы — алага, чагыны — шон, ыыт чок барган дээрде — алага барган дээрин билип алчык мен.

Черле ынчеш оон-даа хөй состерни өөренип алдым. Тергиин хүндүлээчел, биче сеткилдиг, дузааргак, эки чон чораан.

Бир хүн садыглап турумда өшүнү кежи хөректээштиг, оозун баг кур-биле салгара куржаныын алган, калбак баштыг хөм, тыва идиктиг (чымчак идик), узун, могешыырак, улуг кырлаң хаайлыг, көк карактарлыг, чарашсымаар, сап-ла сарыг орус кижи оочурлап чедип келгеш:

— Инчиктен берем, дуңмам? — деп суг тыва аялгабиле тывалап дүжүрдү эвеспе. Инчеек-даа сагыжымга кире дүжер: ужурун тыппайн, инчеек мында кайда боор деп-даа бодап, кезек ыыт чок, аксым ажып алган, аймаарай хона бердим. Оомну оочурлааннар ожаап кагды ышкаш. Хайлыг аан, «инчик» деп чүү дээрзин кайыын билир ийик мен.

— Инчик деп чүү боор ол? — деп, удур бо мен. Демги тывалаар орузум ооң мурнунда чүве билбес бичии оолак турган ышкаш:

— Чүвүр баа аан, дуңмам — дээш, ынаар бел кежиннче айытты. Арыг орус кижиге ажыр тываладып алгаш, ыятканы ырмажок чоор. Ынчалза-даа мээң төрээн дылымны менден артык билир орус эр барынга аажок оордум. Ол өөрүшкүм мынчага өжер туржук, өөскүп чоруур. Оон улустан айтырымга, малчыннап турар Захаров-тур дишнеп. Адын айтырып албаанымга ам-даа хомудаар мен.

Солун, сеткүүлге ат-бажы чаңгыланып турар Захаровтарның та кайызынга ажыр тываладып, аргажогум көргүзүп турганын ол чүве.

Ол таварылганы мынчага таан утпас мен ийин. Тыва хептиг, арыг тывалаар орус эр караамга ол-ла олчаан чуруттунып кээр. А бир эвес мен орус кижини шак ынчаар ажыр орустапкан болзумза, мени кезээде утпайн баар ирги бе, азы кандыг ирги деп бодаңгылай суг бээр мен ийин.

Ким ДОҢГАК.

АКЫ-ДУҢМА НАЙЫРАЛДЫ ДОҢНАШТЫРАР

Ак-көк хемнериң, даглардың чурту. Азия диптиң үзүрээ. Тыва АССР-ниң найысылады Кызылда Сибирьниң национал театрларының фестивалы эгелээнин номчукчулар билир. Шынап-ла, мында бот-боттарын шаг шаазаан бээр билчир, аны-дуңма найыралчы чурттарның уран талантылыг төлээлери чыглып келгеш, сагыш-сеткилин чаңгыс черге дүйүп, национал культураның хөгжүлдезин түңнеп чугаалажыр. Кажан фестиваль ажыттынып турда, якут, хакас, алтай делегацияның төлээлери бууруп Саян, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга дагларын сактып, уранжай деп сестен оларның ат-сыынын укталып тывылганын, найыралдың быжыг доцун чежип болбазын чугаалап, бөгүн чаңгыс черге чыглып келгеш, шин уран чүүлүүнүң бедик хөгжүлдезин сайгарып турарын номчукчуларга дыңнадыры чоргааранчыг болбастың аргазы чок болду. Олар бот-боттарындан өөренир, кады ажылдаар, арга-дуржулгазын солгур, деткижер, демнежир арганыг.

Тывага национал театрларын фестивалын эрттирер дугайында шиитпирни республиканың культура министри Чылгычы Ондарның чедип алганын аныяк сайыттың чедишкини дээрзин чүве чугаалаан эштер онсалап демдеглээн. Ол ышкаш тыва номчукчулар, көрүкчүлер якут, хакас, бурят, алтай чогаалчыларының уран чогаалдары-биле шагда-ла таныжып каапкан Буряттарның «Кажар Будамшуу», «Аптарада аза» хакастарның «Хайыраканыг өзен», якуттарның «Лоокут биле Ньюргухун», алтайларның «Чейнеш» деп шиидери болгаш концерт уран чүүлү-биле таныжып харын-даа удур-дедир аалдажып түрген. Якут АССР-ниң күрүнеми Нюрба шин театрынга Тыванын улустун чугаалчызы Кызыл-Эник Кудажының «Долуманын хуулгаазыны» деп шиизин якут көрүкчүлер улуг сонуургалбиле көрген.

Сибирьниң национал театрлар фестивалын аныяк драматург, амгы үеде республиканың культура министри Чылгычы Ондарның барык-та тос чыл дургузында бижип дооскан «Ханныг истер» деп шиизи-биле эгелээр аас-кежик тыва артистерге онаашкан. Ол хүн көрүкчүлер театрның олуттарын бүрүн ээлепкен болгаш харын-даа билет сураглаан кижилериң саны хөй болган. Ынчалза-даа шин фестивальның оргкомитединин шиитпири-биле үш дугаар сандайда олуттарны парлалга ажылдакчыларынга бүрүнү-биле тускайлаан турбуже, аңаа билеттерни көрүкчүлерге садыпкан болган. Өске черлерден келген парлалга ажылдакчылары, режиссёрлар, кино, чурук тырттырыкчылары олут чок артканындан тура көөр ужурга таварышкан. Чалаткан аалчыларны дыка-ла эпчок байдалга театр таварыштырган. Ындыг үүлүү моон соңгаар болдурбазын Культура министерствозу холга алыр ужурлуг. Шиилер көрүлдези март 29-ка чедир уламчылаар.

«Ханныг истер» — тыва улустун төөгүзү-биле холбашкан улуг шин чогаалы. Ону бижиирде автор «Чингис-Хаан», «Кадыг-дошкун чүс чылдар» деп номнарны база ажыглааны чажыт эвес. Ол ышкаш чогаалчы Чивилихин Чингис-Хаанның улуг полководчузу Субудай, дөрт түмен шериг баштыңчылары база кол баштакчы шерии урянхайлар турган дээрзин архив материалдарын барымдаалап бижээн. Аныяк шин бижикчизи Чылгычы Ондар ону база ажыглаан. Ынчангаш Чингис-Хаан үезин-биле үннежип турар ук шинни көрген чамдык кижилериин «Самбажык» деп тыва кинонуң орнунга «Ханныг истерни» киирге кандыг чүвел деп айтырыын өөренип болгу дег. Ук шинни көрген соонда, фестивальдың жюри кежигүннери-биле сайгарылганы театрга кылган. «Ханныг истер» деп шин дугайында авторлар бистиң солунга бижип каапкан болганда, сайгарылга үезинде чамдык критиктериң саналдарын, сүмелерин маңаа киирер бодадым. Ынчан ук шинге үнелелдиң угшин билдине бээр боор.

— Драматург Чылгычы Ондарның төөгү материалын өзек кылгаш, шаандакы тыва аймактарның амыдыралын көргүзер бодаан шенелдезин черле деткиир апаар. Ынчалза-даа чаңгыс утканы илередир сорулга салдынзадаа, шиинде хөй жанрларын бар апарганы көрүкчүлерниң бодалдарын будап турар. Ынчангаш чаңгыс болуушкунну көргүзер турган. Шин бир-тээ, тоолчургу чугаа апарган болганда, маадырларның овур-хевирлери, мөзү-шынарлары тудушкак болур турбуже, аңгы-аңгы болуушкуннардан оларны шын билип алыры берге апарган. Алышкыларнын бирээзи душтук кылдыр бир кысты оорлап эккээр, оон эгелээш, кол маадыр Хува апаар. Бодунуң чонунуң чаагай чаңчылдарын хажыдын көрбээн, ынакшылга-даа алыспаан, экер-эрес Дажы кол маадыр болуп бодунунна дүнмазынга шиттеттирип турары-биле шин доозулган турган болза ажырбас хире.

Дажы өлген соонда, оон ара-амытан чону кырылган турда, хенертен сцена кырынга салгакчыларнын хөй апаары бүүреңчиг эвес кылдыр көстүр. Олар та кайыын тыптып келген чүве? Черле ынчаш шинни тургусканы опера ышкаш апарып тыр. Оон бүгү негелдерни бар, а шин арай четпейн турар ышкаш. Шиинде маадырларның рольдарын артистер өзүлүг ойнап шыдаан— деп. Москвадан келген критик Татьяна Валерьевна Леваньшинаның чугаазын допчулай бижиирге кыдыг.

Новосибирскиден келген критик Лолли Александрович Баландиниң ук шинге хамаарыштыр бодалымдыг:

— Төөгү-биле холбашкан ук шин кавайга торүттүнген-дир. Бөгүнгү амыдыралывыс-биле үн алчып турары солун. Кол маадыр Дажының ролюн артист көрүкчүлерге дамчыдып шыдаан. Ынчалза-даа Европа чурттарының шиилери-биле өзөктелип турарын кижи дораан эскерер чорду. Ынчангы кижилерниң чугаа-сооду, идик-хеви арай бурунгаар «депший» берген ышкаш. Шаг шаанның национал чаңчылдары, дыл-домаа долузу-биле көзүлбээнин демдеглээр апаар. Шериглерниң девип үнүп келири, танцы-сам болгаш хамнарның хамнаашкыны операзый берген дээр саналдарга катчыр мен. Ол ышкаш хам кижилер чарын салбас ышкаш. Оны төлгечилер кылыр ышкаш чүве ийин. Хуваның овур-хевирин көргүскени черле онзагай. Ооң көк, куу, ногаан, кызыл өөнерлиг идик-хеви овур-хевир аайы-биле үүлдежип турары ханы уткалыг. Оон ынай сцева көргүзүглери чегей-дир. Оны көдээ культура одагларынын бот-тывыңгыр артистери ажыглап турар.

Тываларның бодунуң төөгүзүн дилеп турары эки эгелээшкин. Шин бодунуң салган сорулгазын күүседип шыдаан. Шинни тургусканы сөөртүнчек-даа болза ажырбас. Ынчалза-даа чамдык боданыр айтырыглар бар. Тыванын төөгүзүнге Солаңгы ышкаш херээжен маадыр турган бе? Сураглыг «Спартактан» бизин алдынган овур-хевирлер көстүп келгилээр. Шин эмин эрттир узун. Артык көргүзүглер база бар болуп турар. Ынчангаш автор, режиссёр, артистер ам-даа бирдем-биле ажылдаар болза эки. Шин үш төнчү уткалыг. Мен бодаарымга, ук шинни шенелде шин дээ санаар мен дээрзин уран чүүл эртемнериниң доктору, профессор, Якутилдан келген критик Валентина Цыреновна Нэйдакова бодунуң чугаазынга илереткен.

Ук шиинде төөгүже көрүүшкүн чогумчалыг. Оны эртем өзугаар көргүзүп шыдаан. Ортаакы өөкте тываларның амыдырал-чуртталгазын көргүзери нарын, берге айтырыг. Аңгы-аңгы аймактарның аразынга демисели, деткимче чогу амыдыралга чүүлдеш. Бистиң тыва эртемденнериң чадажып турган шинчилелдерин чогаалчылар чонга таныштырып турары бурунгаар депшилге болур. Маңаа Чылгычы Ондарның «Ханныг истерин», Кызыл-Эник Кудажының «Уйгу чок Улуг-Хемин» адап болур. Бирээзи Чингис-Хаан үезин, өскези репрессияны эртемденнерни баштай чуруп көргүскен. Чамдык артык көргүзүглерни ап кааптып болгу дег. Ук шин эртем болгаш чогаал талазы-биле улуг ажыл болур. Ону РСФСР-ниң болгаш Бурят АССР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Николай Ефимович Логачев турускан. Аңаа өөрүп четтиргенивисти илередир ужурлуг бис дээрзин бистиң критиктеривис Зоя Самдан биле Тамара Будегечиева чугаалап турар. Чамдык четпестер, эде кылыр ажылдар бар-даа болза, тыва улустун шаандакы амыдыралын көргүскен «Ханныг истер» тыва чогаалга база бир эртине болуп артар ужурлуг.

Даг-Алтайның национал шин театрының артистериниң «Туба» деп шиизин көрүкчүлер улуг сонуургалбиле көрген. Алтайга тайгатаскыл черге чурттап чораан тубалар дээр аймактын революция мурнунда болгаш бөгүнгү амыдыралын ук шиинде төөгүп турар. Ол ышкаш Якут АССР-ниң Нюрба театрының концерт көргүзүүн Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң ажыл-ишчилери улуг хаңдыкшыл-биле магадап көрген.

Сарыг-оол КУУЛАР

ЧУРУКТА: «Туба» деп шиизен көргүзүглер.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруктары.

ХЕРЭЭЖЕН БООП ЧАЯАТТЫНГАН БООРУМГАЙ

Хереллдиг хүн адаан орта,
Херээжен бооп чаяаттынган турган болза,
Чиик, чараш хептер кедип,
Силиттиидир арны-бажым будуп алгаш,
Хүрең-кызыл шырайымда
Хүлүмзүрүүм чайгы хүн дег чайыныалып,
Кудумчуда болук оолдуң
Куюм чүрээн доюлдуруп чорбас мен бе?
Хереллдиг хүн адаан орта,
Херээжен бооп чаяаттынган турган болза,
Ашаам хөөкүй эргелединиден
Артында-ла аныяксым улам дендээн,
Он сес харлыг кыстар ышкаш,
Оюн-тоглаа, танцы-самдан чыда калбайн,
Баарым кадар катты-хөглүг,
Баштактанып, бажым силгип орбас мен бе!
Хереллдиг хүн адаан орта,
Херээжен бооп чаяаттынган турган болза,
Келир үе—чуртталгамның
Кежик-чолу—ажы-төлүм бажың сыңмас,
Улуглары эртем четкеш,
Ужа-төштү чидиртпикен, өглүг-баштыг,
«Маадыр не» орден кадаан
Маңнай ырлыг кырган-ава орбас мен бе!
Хереллдиг хүн адаан орта,
Херээжен бооп чаяаттынмаан турган болгаш:
Кадаймның холуи сунган
Каш аңгы айтыышкыны ыяап кылыр,
Артык сөс-даа удурланмас,
Айылаарга, «чажам» дивес шошкуп турар.
Херээжен чон хомудатпас,
Кээргенчиг, кем чок болган салымым-дыр.

Деспил-оол САНЧЫ.

СОНУУРГАКТАРГА

БОКСЕР КЫС

Голландиянның Хертогенбос хоорайдан 29 харлыг Лии Кантерс — Европада бокс башкызы чаңгыс кыс кижи ол. Ону ооң диплому болгаш херек кырында ажылы бадыткап турар. Ооң мурнунда ол футбол ойнаарынга тергиидеп турган, ынчалза-даа соолунде бокска хандыкшыыл берген.

СУГЖУЛАР ЧУРТУ

ГДР-де эштип билбес кижи барык чок, 17 миллион чурттакчылыг бо чуртта 1500 кижи сугга эштирин өөредир болгумнерни удуртуп турар. Олар күзелдиг кижи бүрүзүн эштиринге өөретпишаан, сугга эжингенерни хайгаарап, эштир черлерниң арыг-силиниң хынап турарлар.

80 ЧЫЛ МУРНУНДА

Ол 80 чыл мурнунда тывылган. Күштүг чер шимчээшкининиң түңнелинде Памир дагларының дал дал ортузунга Сарез хөл көстүп келген. Сүүр чалым хаялар бустугулан калган. Ол бузулган көшке Мургаб хемни дуглапкан. Усой болгаш Сарез суурлар хөй-хөй каът даштар адаанга баргылаан...

Хүн хереллери шыпкан бо хөлдүң чаражы хөлчок. Ооң суунга чоок-кавының даглары, булуттар көрүнчүктелип көстүр. Чалгыглар чалым хаяларлыг эрикке чазыладыр хап турар.

«Таджик геология» каттыжыышкын бүдүрүлге экспедициязының ийи специализи каш чыл мурнунда ол девискээрни шинчилеп келген. Ында каът-каът чыдар көшкениң моон соңгаарны туружун тодарадып, хөл дүвүнче дүжүп болур аймылын шинчилээн. Амты үеде ону хайгааралар албанны тургускан. Инженер-геологтуг шинчилел ажылдары уламчылавышаан. Республиканың улус ажыл-агыйынга Сарез хөлдүң суун ажылаар айтырыг амгы үеде тургустунуп турар.

Олче чер үттээр дериг-херекселдерни вертолёт-биле чедирип берген. Ук хөлдүн ханызында үүү барын, хемчээлин тодарадыры албан болу берген. Ол бүгүнү билип алыры-биле ийи черден үттээрин шиитпирлээн. Сарезте ажыл-ин кидин түлүк.

Г. ПАПЫРИНА.

ТЫВЫЗЫККА КОНЧУГ-ЛА МЕН

Кедээр каарга, доңмас эдим,
Кезип чиирге, төнмес эдим.
Ийи өгнүң чүлгүүжү чаңгыс
Изиг, соок билбес,
Иткилчек маадыр.
Чолдан ыт ыяш
көргеш эзерди.
Делегейде дөрт үүзүн,
Дөрт алышны.
Дөрт аътты чарыштырган,
Бир оолду хөөмейлеткен,
Ийи оолду дуранматкан,
Адазынга баштаткан,
Арагазын дергилээн.

Тывызыктапны Алексей ДЫРТЫЙ-ООЛ ыткан.

Март 17-де үнген «Хостуг шакта» деп рубриканың адаанда чуруттунган көзенектиң харыызы:

Эртинени черден казар,
Эртемнерни номдан тывар.

Те-чүнмалар.
О. ТАҢДАР-ООЛДУҢ чураан чуруу.

ТВ

МАРТ 24
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Армян ССР-ниң артизи С. Карапетян ойнаар (дудук). 8.50 Бистиң садывыс. 9.20 Озал-ондак чок шимчээшкин. 9.50 «Танцылаарынга ынак бис». 10.20 «Кижи. Чер. Октаргай». 11.20 Фотоконкурс «Чер — бистиң ниити бажыңывыс». 11.25 «Дириг амытаннар оранында». 12.25 Уругларга фильм. «Диис соондан истеп чоруп орар». (Чехословакия). 13.40 Спектр. 14.10 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Дайын мурнунда». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 15.15 «Бистиң салгаашкынывыс». Т. Костаки. 15.55 «Музыка рыцары Георг Отс». 16.55 Политиктиг диалог. 17.25 Улусчу чогаадылганын «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Арында секпилдер дег». (ГФР). 18.00 «Делегей панорамазы». 18.45 Мультфильм. 19.00 «Солдаттар ырлап турда». Солдат ыры фестивалы. 21.00 «Ye». 21.30 Чугула интервью. 21.40 Телескоп. 22.00 Аас-кежиктиг таварылга. Телевикторина. 23.05—23.55 «Нептереңгей музыкада чаа чүүлдер». «А» программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 К. Сатиев ойнаар. (баян). 8.30 «Оожум застава». Уран-чечен фильм. 10.00 Прогресс. Информация. Реклама. 10.30 «Александр Невский». Телефильм. 12.25 Бүгүдеге педагогика. 13.30 Кинопублицистика. «Хана» телефильмниң баштайгы көргүзүү. Элээдилерни кижизидилгезинин дугайында. 14.30 Видеоканал «Совет Россия». 17.00 Коллаж (реклама, информация, чарлалдар). 17.05 «Виват, Россия!». 17.45 «Тургустунган байдалдар аайы-биле». «Танывас кижилерге белектер». 18.30 «Ye». 19.00 Чиик атлетика. Делегей маргылдаазы. «Иткиш мастерлери». 19.45 Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30—02.15 ССРЭ-ниң Дээди Совединин сессиязында.

КИНО

МАРТ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Кызыл чечекчигеш»** 9.30, 14.00, **«Хосталганың кыгызы»** (Англия, 2 сериялыг) 11.00, 15.30, 18.30, **«Көрүлде залыга: «Мистер Индия»** (2 сериялыг) 11.30, 14.30, 17.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Ызыгуур салгакчызы — алдын-доос»** 9.00, 12.10, 15.20, **Киноларчыындызы** 11.00, **«Ынакшаан эр кижи»** 17.10, 20.50, **«Чараш чорук өрээлин»** (КУР) 19.10, **Көрүлде залыга: «Шахерезаданың чаа тоолдары»** 11.00, **«Шахерезаданың сөөлгү дүнези»** 13.00, **«Төрээн төлү»** 14.30, 19.20, **«Өлүрүнүң 8 миллион аргалары»** 16.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Будалчан шил дерилишин»** 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Ынакшы, бүзүрел көр»** (Индия, 2 сериялыг) 11.00, 16.00, 18.50 шактарда.

«Тыва агросервис» каттыжыышкын 1991 чылда чүүк сөөртүлгезиниң хемчээлин доктаадып эгелээнин сонуургалдыг бүдүрүлгелерге, организацияларга, албан черлеринге дыңнадып тур. Чүүктер сөөртүр талазы-биле чагыгларны 1990 чылдың апрель 20-ге чедир хүлээп алыр.

Каттыжыышкынның адрези: Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, бажың № 97, телефоннары 3-48-41, 3-38-32.

«Тыва агросервис» каттыжыышкынга дараазында чылдакчылар негеттинип турар: ревизор-бухгалтерлер, юрист-консультант.

Каттыжыышкынның адрези: Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, бажың № 97, телефоннары 3-33-07, 3-38-32.

«Тыва агроспецмонтаж» трестин Кызылда механизаттынган кежүп чоруур орук-тудуг колоннаызынга дараазында ажылдакчылар негеттинип турар: экскаватор, бульдозер башкарыкчылары, чолаачылар, колонна начальниги, токарь, бригадир, таңныыл.

Үр чылдарда ажылдааны дээш акша шаңналын бээр, 13-кү ажыл төлевирин тыпсыр. Ажылдаар черинге албан черинин автобузу-биле чедирер, столовая бар.

КМК-ның адрези: Кызыл хоорай, Энергетиктер кудумчузу, бажын № 21, телефоннары 4-12-69, 4-16-08.

667000 Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Киллистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганза — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 28000 эка.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 394. ТС — 00153